

MÜSÂMERETÜ'L - AHBÂR'IN
TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLET TEŞKİLATI
BAKIMINDAN DEĞERİ

Aydın TANERİ

I.

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NE DÂİR TETKİKLER

Üzerinde yaşadığımız toprakların, vatanımızın tarihin, özellikle XI. yüzyıldan yani egemenliğimiz altına girmeye başladığı zamandan itibaren olan tarihi son yıllardaki araştırmalar ile gelişmekte ve açıklığa kavuşmaktadır.

Bilindiği gibi, Anadolu, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (1040-1157)-nun teşebbüsü ile başlayan ve onun vasalı olan başlıca *Türkiye Selçuklu* (1075-1308) ve *Dânişmendiler* (1071-1174) devletleri'nin gayretleri ile *Bizans İmparatorluğu*'ndan alınmıştır.

Bu devrin tarihi üstündeki perde, memleketimizde Halil Edhem¹, Fuad Köprülü², Mükrimin Halil Yıncı³ in öncülüğü ve bunları takiben geniş neşriyatı ile dikkati çeken Osman Turan⁴, Mehmet

1 Kayseriye şehri, İstanbul, 1334.

2 *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belleten VII (1943) *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, THITM, I.) 1931).

3 *Dânişmendiler*, İA; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi, I*, İstanbul, 1944.

4 Eserlerinin Başlıcaları: *Altun-Aba Vakfiyesi*, Belleten, XI (1947); *Celâleddin Karatay ve Vakfiyeleri*, Belleten, XII (1948); *Droit terrien sous les Seldjoukides de Turquie*, RE. (1948), Türkçesi: *Türkiye Selçuklularında toprak hukuku*, Belleten, XII (1948); *Eski Türklerde okun hukuki bir sembol olarak kullanılması*, Belleten, IX (1945); *İlig unvanı hakkında*, TM. VII; İktâ, İA.; *Keyhüsrev I*, İA; *Keyhüsrev II*, İA; *Keykâvus I*, İA; *Keykâvus II*, İA; *Keykubâd I*, *Kılıç Arslan I*, İA; *Kılıç Arslan II*, İA; *Kılıç Arslan IV*, İA; *Selçuk Kervansarayları*, Belleten X(1946); *Türkiye Selçukluları hakkında resmi vesikalar*, Ankara, 1958; *Selçuklular Tarih ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965; *Süleyman-şah I*, İA; *Süleyman-şah II*, İA.

Köymen⁵, Faruk Sümer⁶ ve Nejat Kaymaz⁷ ve batıda Claude Cahen⁸'in yaptıkları araştırmalar ile kaldırılmıştır.

Memleketimizde Necati Lûgal, Adnan Erzi⁹, Fikret Işıltan ve Tahsin Yazıcı¹⁰ nın, batıda M. Th. Houtsma¹¹ nın neşir veya tercüme ettikleri eserler de bu devri aydınlatıcı mahiyettedir.

Arapça ve farsçadan başka Lâtin, Grek, Gürcü, Ermeni ve Suryani tarihçilerinin eserlerine istinaden incelenen *Türkiye Selçuklu Devleti* tarihi, araştırmalarının metodik çalışmaları ile önümüzdeki yıllarda tamamen meydana çıkacak, bu arada *Osmanlı İmparatorluğu*'nun kuruluş devri daha vuzuha kavuşacak, teşkilâtına ait esaslar aydınlanacaktır.

II.

MÜSÂMERETÜ'L AHBÂR'IN ÖNEMİ VE DEĞERİ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin başlıca kaynaklarından biri Kerimü'd-dîn Mahmud Aksarayî¹²'nin eseridir.

Aksarayî -görünüşe göre- XIII. yüzyılın ilk yarısının sonlarında doğmuştur. Onun ömrünün 1276-1323 yılları arasındaki kırkyedi yılını

5 *Anadolu'nun Fethi*, Diyanet İşleri Bşk. Derg. (1961); *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1963.

6 *Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?*, Belleten , XXII (1958); *Oğuzlar*, Ankara, 1967.

7 *Anadolu Selçuklu Devletinin inhiatında idare mekanizmasının rolü* I, II, Tarih Araştırmaları Dergisi, 1966, 1967.; *Gıyâsü'd-din Keyhüsrev II*, Ankara 1958 (basılmamış doktora tezi); *Pervâne Muinü'd-din Süleyman*, Ankara, 1967 (basılmamış doçentlik tezi).

8 *La Campagne de Mantzikert d'apres les sources musulmanes*, Byzantion, IX (1934); *La Premiere Penetration Turque en Asie Mineur*, Byzantion, XVIII.

9 İbn Bibi, mutassel metin: *El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-Umûri l- Alâiyye*, (- Ayasofya Ktp. Nr. 2985) Tıpkıbasım Ankara, 1956; nşr. N. Lugal - A. Erzi I. cilt. Ankara, 1957; A. Erzi, *İbn Bibi*, İA; El Hoy, *Gunyetü'l Kâtib ve Munyetü'l-Tâlib Resümü'r-Resâil ve Nücümü'l-Fazail* (Nşr. A. S. Erzi) Ankara, 1963.

10 *Menâkibü'l-ârifin*, (farsça metin), I. II. Ankara. 1959; Türkçe terc. Ariflerin menkıbeleri, I - II, İstanbul , 1964, 1954.

11 *Tevârih-i Al-i Selçuk*,

Recueil de textes relatifs à l'Histoire des Seljoucides, IV, Leide, 1902.

12 *Müsameretü'l-Ahbâr* (*Moğollar zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*), (nşr. O s m a n T u r a n) (Farsça metin), Ankara, 1944.

devlet hizmetinde sorumlu bir maliye memuru olarak geçirdiği, evkaf nazırlığında bulunduğu, bir ara *Aksaray kütvali* (kale muhafızı) olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.

1323 (723)'de edebî bir farsça ile yazdığı eserini *İlhanlı Devleti'nin Anadolu Valisi Timur Taş'a* ithaf eden Kerîmü'd-dîn Mahmud'un bu tarihi takib eden on yıl içinde yetmiş ile yüz yaşları arasında vefat ettiği tahmin edilebilir¹³.

Müsâmeretü'l-Ahbâr'ı ilk olarak bütünü ile ele alan *Fikret Işıltan*'dır¹⁴. Işıltan eserin almanca özetini yayınlamıştır.

Bunu takiben M. Nuri Gencosman, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ı türkçeye çevirmiştir¹⁵. Ancak tercüme –sonunda da belirtildiği üzere– istihlaların türkçeye çevrilmesi sebebi ile kıymetinden kaybetmiştir. Kitabın başında F. Nafiz Uzluk yazar ve eseri hakkında bilgi vermiştir¹⁶.

Aksarâyî'nin eserini heyeti umumiyesi ile ele alan, neşr ve ilim âleminin istifadesine arzeden Osman Turan olmuştur. Turan neşrinin başında eser, yazarı, eserin kaynakları ve kaynak olduğu eserleri incelemekte, yazarın bir tarihçi olmaktan ziyade, yaşadığı devrin olaylarını kaydeden bir "hâtıra müellifi" olduğunu belirtmekte ve *Türkiye Selçuklu Devleti'nin* inhitat ve yıkılış devirleri için başlıca iki kaynaktan biri olan –diğeri İbn Bîbî–eserin kıymeti üzerinde durmaktadır. Turan'a göre Aksarâyî, olayları Selçuklu–İlhanlı görüş noktasından değerlendirmekte, Anadolu'da vuku bulan isyan ve hareketlerin sebeplerini İranlı müelliflerin görüşüne uygun olarak yazmaktadır. Bununla beraber eserde *Moğollar*'ın işgal kuvveti olarak Anadolu'da ika ettikleri zulüm ve fena idare ve devletin yıkılış safhaları "acı tasvirler" ile izlenebilir. Bunu müteakip nâşir, *Kerîmü'd-dîn Mahmud*'un olayların sebeplerini tenkidî bir görüş ile kaleme almadığına değinmektedir. O, yazarın çağdaşı olan bilim adamları ve kadınlara dair verdiği malûmatın önemine işaret etmekte, "bu sayede Selçuk devri vakfiyelerinde adları geçen âlimleri daha iyi tanıma imkânına mâlik bulunuyoruz" demektedir. Yazarın eserinin son bahis-

13 a. g. e. s. 32 ve dv.

14 *Die Seltchuken geschichte des Aksarayi*, Leibzig, 1943. Bu eseri temin etmek imkânım bulamadım.

15 *Selçuki Devletleri Tarihi*, Ankara, 1943.

16 a. g. e. s. 4 ve dv.

lerindeki olayları özetlediğine ve tarih vermediğine dikkati çeken Turan, onun şahıslar hakkında vardığı hükümlerin genel olarak başka kaynaklar tarafından teyid edildiğini, ancak objektif kalamadığını, şahsî eğilimlerini sezmenin mümkün olduğunu belirtmektedir¹⁷. Turan'ın dikkatini çeken bir nokta da Aksarâyî'nin, İbn Bîbî'nin ismini ve eserini zikretmemesidir¹⁸.

Son olarak Nejat Kaymaz "Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman" adındaki araştırmasında başlıca kaynaklarından biri olan "*Müsâmeretü'l-Ahbâr*"ı değerlendirmiştir. Kaymaz, Aksarayî'nin Moğol idaresi devrindeki Anadolu tarihini mufassalan kaleme aldığı açıkladıktan sonra, inhitat devrine ait araştırmasının, konusu olan otuz, otuzbeş yıllık kısım için verdiği mufassal ve sağlam bilgi ile İbn Bîbî'yi kontrol ve ikmal ettiğini belirtmekte ve İbn Bîbî'nin sona erdiği tarihten (1280) sonra Aksarâyî'nin Anadolu'nun yegâne yerli kaynağı olarak kaldığını ilâve etmektedir. Her iki müverrihin mukayesesine devam eden yazar, Aksarâyî'nin verdiği bilgilerin şahsî müşahadelerine dayandığını, onun genç bir divan kâtibiyken kıdemli meslekdaşı İbn Bîbî'nin orta veya ileri yaşlarda şahit olduğu olayları görmüş bulunduğunu belirtiyor. Kaymaz'a göre, Aksarâyî eserini *Selçuklu Devleti*'nin ortadan kalktığı ve Anadolu'nun büyük bir kısmının fiilen İlhanlı eyaleti olduğu devirde yazmıştır. Bu bakımdan İbn Bîbî'nin eseri bir Selçuklu saltanatı tarihi hüviyetindeyken, Aksarâyî'ninki Moğol hâkimiyeti altındaki Anadolu tarihidir. Buna mukabil Aksarayî'nin İbn Bîbî'ye benzeyen tarafı ise, devletin dış ilişkileri hakkında bilgi vermemesidir. Sosyal konularda ise İbn Bîbî'ye nazaran daha ileridir. Kaymaz, "bir aristokrat olarak" Aksarâyî'nin *Türkmenler*'den nefret ettiğini, *Türkmen* hareketlerini kurulu düzeni sarsan meşum olaylar olarak gördüğünü belirttiikten sonra, değerlendirmesini, onun bir maliyeci sıfatiyle vergiler hakkında verdiği bilgilerin çokluğuna işaret ederek, sona erdirmektedir¹⁹.

Aksarâyî'nin eseri siyasî, askerî olaylar cihetinden orijinal bir hüviyeti haizdir. *Türkiye Selçuklu Devleti* tarihinin bir safhasında "tek kaynak" olması da ona ayrı bir hususiyet kazandırmaktadır.

17 *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 46 vdv.

18 a. g. e. s. 44.

19 s. IX vdv.

Bütün bu vasıflarına ilâveten *Müsâmeretü'l-Ahbâr* kültür tarihi kaynağı olarak da geniş malûmatı ihtiva etmektedir. Bu bakımdan eser yalnız *Türkiye Selçuklular'* için değil, *İran Moğollar'* yâni *İlhanlılar Devlet'i* için de önemlidir.

Biz bu yazımızda son yıllarda gelişen Selçuklu devri çalışmalarının ışığı altında Aksarâyî'nin eserini değerlendirmeye ve *Türkiye Selçuklu Devleti'nin* problemlerine değinmeye çalışacağız.

III

AKSARAYI'DE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ TEŞKİLÂTI İLE İLGİLİ HUSUSLAR

Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasî tarihi, "Kuruluş ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na ve Irak Selçuklu Devleti'ne tâbiyet", "Bağımsızlık ve yükselme", "Moğol hâkimiyeti ve yıkılma" devri gibi bölümlere ayrılabilir.

*Selçuklular'*ın 1243'de *Moğollar'a* yenilmesi ile başlayan ve 1308 tarihine kadar süren altmış beş yıllık inhitat devri de iki safhaya ayrılabilir. 1243-1277 yılları arasındaki devir *Türkiye Selçuklular'*ı için hukukî ve malî şartları tedricen ağırlaşan bir Moğol vasallığı devresidir. 1277 yılından itibaren, Pervâne Mu'inü'd-dîn'in ölümü ile başlayan devrede ise normal vasallık statüsünden bahsedilemez. Zira *Moğollar, Selçuklu Devleti'nin* teşkilât ve müesseselerini tasfiye ederek, kendi askerî, idarî ve malî kurumlarını ikame etmişlerdir. Böylece Anadolu bir İlhanlı eyaleti olmuştur²⁰.

Diğer taraftan N. Kaymaz'ın isabetli teşhisi üzere, *Türkiye Selçuklu Devleti*'ni mutlakîyetçi saltanat müesseseleri, merkeziyetçiliğe mütemayil idare tarzı, başta *Abbâsî Halifeliği* olmak üzere islâm devletleri ile olan ilişkileri, sultanlarının hâkimiyet sembolleri, iktâ sistemi, köle usulü, protokol ve inşâ kaideleri ile şeklen ortaçağ islâm devleti manzarası arzeder. Devlet teşkilâtı, ortaçağ Türk-İslâm devletlerine esas olan *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* devlet teşkilâtının -bazı küçük ve tabii farklar ile- bir örneğidir. *Türkiye Selçuklular'*ı iranî ve islâmî hüviyetini tevarüs etmiş oldukları *Büyük Selçuklular'*

20 N. Kaymaz. *Pervâne Muinü'd-din Süleyman*, S. II.

dan daha ileri derecede eski Türk hususiyetlerini bünyesinde taşımıştır²¹.

Aksarayî'nin eseri söz konusu ettiğimiz meselelerden "mutlakiyetçi saltanat müesseseleri" ve "merkeziyetçiliğe mütemayil idare tarzı" hariç diğer müessese ve töreleri teyid edecek örnekleri ve bilgileri muhtevirdir. *Müsâmeretü'l-Ahbar*'da, "mutlakiyetçi saltanat müesseseleri" ve "merkeziyetçilik" konuları ise Anadolu'nun kesin ve ağır Moğol işgali ve baskısı altında bulunması sebebi ile *İlhanlı Devleti*'nin *Selçuklular* üzerindeki otoritesi nokta-i nazarından değerlendirilmelidir.

Selçuklu idare kadrosunda *Moğollar'a* dayanarak mevkilerini muhafaza eden ve Moğol taraftarı klike mensub olan Aksarayî, onların yaptıkları zulüm ve haksızlıkları mazur görmek ile beraber verdiği tafsilat ile âdeta durumu okurunun takdirine bırakmak yolunu da ihtiyar etmiş görünmektedir.

"Metbû devlet" veya "işgal kuvveti" olarak *Moğollar'ın Selçuklular'ın* devlet teşkilâtı ve anelerinde olduğu kadar Anadolu'nun sosyal ve ekonomik hayatında da değişiklik ika etmeleri tabiidir²². Moğol tesiri özellikle devlet teşkilâtında cebri olarak kendini göstermiştir. Aşağıda göreceğimiz gibi başta Selçuklu sultanı olmak üzere ileri gelen memur ve askerlerin *İlhanlı yarlıkları* ile tâyin edilmeleri ve icabında *yarguya* çekilmeleri bu zümredendir.

Diğer taraftan Moğol işgalinin tabii neticesi Anadolu'nun içtimaî ve iktisadî hayatında da akisler yapmıştır. Moğol zulmü ve baskısına tahammül edemeyen *Etrâk*'in isyanları ve kalabalık Moğol ordularının iâşe ve ibatesi Anadolu'nun sosyal ve ekonomik hayatı için yıkıcı olmuştur.

A. SARAY TEŞKİLÂTI VE ADETLERİ

1- a. Saltanat veraseti - Veliahdlık

Genel olarak Türk devletlerinde hânedanın bütün üyeleri hâkimiyet hakkına maliktir. Bu bakımdan *primogenetura* (büyük oğlun

21 N. Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Devletinin inhitatında idare mekanizmasının rolü*, I, s. 96.

22 Moğollar devrinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin ekonomik ve sosyal durumu için bk.: M. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimalî tarihi*, I, Ankara, 1959.

tevarüs hakkı) ve *senioratus* (hanedan içinde yaşça en büyük olanın tahta geçme kaidesi) yoktur. Türk-İslâm devletlerinde oğulların ve kardeşlerin aynı derecede tahta geçme hakkına sahip olduklarını gösteren örnekler çoktur. *Türkiye Selçuklu Devleti*'nde de sultan, oğullarından birini veliahd seçer. merkezde hüküm süren sultana tâbî olmak şartı ile diğer oğullarını melik sıfatı ile ülkenin muhtelif mıntıklarının idaresine tâyin edebilirdi. Bununla beraber "veliahd tâyini" ve "veliahdlık", sultanın vefatı halinde -Türk hakimiyet telâkkisinde ülkenin hanedanın ortak malı olması esasına göre - kardeşlerin taht üzerindeki hakkına mânî olamazdı. Veliahdta *bi'at* edilmesi dahi, hükümdar öldükten sonra bağlayıcı hukukî mahiyetini kaybetmektedir. Zira hükümdarın ölümü ile birlikte kanunnâmeler ve hukukî tasarruflar yeni hükümdar tasdik edinceye kadar hükümden düşmekte, hukukî mesnedden mahrum addedilmektedir. Diğer taraftan tahtın "ilâhî takdir"e açık olması telâkkisinin sonucu olarak hanedan üyelerinden birinin fiilen tahtı ele geçirmesi ve onun meşruiyeti nazarî ve hukukî bir mesele olmamakda, durum emri vâki olarak kabul edilmektedir²³.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde, tahta veraset konusundaki esasları Aksarâyî'nin eserinde görüyoruz. Kılıç Arslan I., Abbâsî halifesinin dâveti üzerine *Bağdad*'a gitmeğe karar vermiş ve oğlu Mes'ud'u veliahd tâyin ettikten sonra *dârü'l-mülk Konya*'yı ona teslim etmiştir²⁴.

Gene eserde Kılıç Arslan II.nin en çok sevdiği oğlu Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'i *veliahd* tâyin ettiği ve Gıyâsü'd-dîn'in babasının ölümü üzerine tahta oturduğu kayıtlıdır. Ancak Kılıç Arslan'ın oğullarının en büyüğü olan Rüknü'd-dîn Süleyman'ın "razı olmadığı" ve fikrine iltihak etmeyen kardeşlerini öldürttüğü²⁵, diğerleri ile ittifak ettikten sonra *Konya*'yı muhasara ve Gıyâsü'd-dîn

23 H. İnalçık, *Osmanlılarda saltanat verâseti usulü ve Türk kâkimiyet telâkkisiyle ilgisi*, SBFD, XIV (1959) S. 69, ve dv.

24 Aksarâyî, s. 28 - 29. Yazara göre Abbâsî halifesi, Kılıç Arslan I. a yolladığı elçi ile Bağdad'a gelmesini ve "Acem Saltanatı"nı ona vereceğini vaad etti. M. Köymen, Kılıç Arslan'ın haleflerinin Anadolu kıt'ası ötesinde, doğuda, maceralar peşinde koşmaktan ise Türkiye birliğini temin yolunda faaliyete geçmesini "utopist siyaset" den "realist siyaset" e geçiş olarak tavsif etmektedir. Zira, bildiği gibi, Süleyman Şah I. ve Kılıç Arslan I. in doğuda yaptıkları teşebbüsler başarısızlık ile sonuçlanmış ve her ikisi de hayatlarını bu yolda kaybetmişlerdir. (*Selçuklu Devri Türk Tarihi*, S. 112 - 113).

25 Aksarâyî, s. 31.

Keyhüsrev'i şehri terk etmeğe icbar ettiği yazılıdır²⁶.

Aksarâyî -ülüş sistemi esaslarına uygun olarak- Kılıç Arslan II. nin ülkeyi oğulları arasında taksimine de değinmiş²⁷ ancak bu işlemin nedenleri hakkında fikir beyan etmemiştir²⁸. Böylece *Selçuklu Devlet'i* biri sultanın kendi ikametine tahsis etmiş olduğu payitaht *Konya* ile ona tâbî civar bölgeyi içine alan methû; on bir tanesi de diğer şehirlerde melik unvanı ile hüküm süren şehzadelere ait olmak üzere tâbî on iki devletten müteşekkil bir manzume haline inkilab etmiştir²⁹.

Aksarâyî'de Süleyman-Şâh II. nin ölümünü takiben ümerânın altı yaşındaki oğlu İzzü'd-dîn Kılıç Arslan'ı tahta çıkardığı kayıtlıdır. Ancak emirlerden bir kısmı, gizlice Zekeriya Hâcib'i, İstanbul'a iltica etmiş olan eski sultan Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'e gönderdiler ve onu *Konya*'ya dâvet ettiler³⁰. Böylece devlet erkânının desteğini temin eden Gıyâsü'd-dîn ikinci defa tahta oturdu³¹.

1243 yılında *Kösedağ savaşı*'nda *Moğollar*'a yenilen ve 1245'de ölen Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev II. in üç oğlu vardır. Diğer kaynaklardaki bilgiye uygun olarak bunlar, Aksarayî'ye göre İzzü'd-dîn Keykâvus, Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan ve Alâü'd-dîn Keykûbad adını taşıyorlardı. Gıyâsü'd-dîn, sağlığında Abhaz melikesi Gürcü hatun (Melike Rusudan) un kızından doğan oğlu

26 Aksarayî s. 30 - 31.

27 Aksarayî, s. 30. Kılıç Arslan'ın devleti onbir şehzâdeye taksimi için bk. O. Turan, Süleyman-Şah I. İA.

28 Kılıç Arslan'ın ülkesini taksim nedeni hakkında tarihçilerin görüşlerini özetleyen N. Kaymaz, olayda zorlayıcı faktörlerin rolünün bulunduğunu düşünmenin isabetli olacağını yazıyor. Ona göre, uzun saltanatı harici ve dahili mücadeleler ile geçen ihtiyar sultanın, arzusu ile bu taksimi yapması güçtür. Kaymaz, Kılıç Arslan'ın bu sırada şahsî otoritesini kullanmak insiyatifinden mahrum görüldüğünü ilâve ediyor (a. g. e. S. 113).

29 Kaymaz, a. g. e. S. 113.

30 Zekeriya Hâcib'in İstanbul'a gidişi ve Keyhüsrev ile teması İbn Bibî'de mufassaldır (Lugal - Erzi, S. 112 - 116).

31 Aksarâyî, eserinde cülûs ve biat merasimine dair tafsilât vermemiştir. Meselâ, Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev II, e beyler biat ettiler. Şemsü'd-dîn Altun-Aba ve Cemâlü'd-dîn Ferruh onu sağ ve sol ellerinden tutarak tahta oturtular. Sonra el öpmek, para saçmak gibi âdetler yerine getirildi. (Kaymaz, Mekanizma, II. S. 32) Ayrıca bk. Turan, *Selçuklular*, S. 296)

Alâü'd-dîn'i neseb itibarı ile kardeşlerine tefevvuk ettiği³² ve veliahd tâyin etmişti. Sultanın ölümünden sonra iktidarı fiilen elinde tutan Celâlü'd-dîn Karatay, *beylerbeyi* Yavtaş ve diğer emîrler ile anlaşıttan sonra üç şehzadeyi müşterekn tahta çıkarmışlardır³³.

Görülüyor ki, *Türkiye Selçuklu Devleti'*nde hükümdarın cülûsu için, devlet ileri gelenlerinin bir "meşveret meclisi" teşkil ederek, fikir teatisinde bulunmaları ve ekseriyet ile seçimi kazanan hanedan üyesinin tahta geçirilmesi esası hâkimdi. Bunda da Türk devletlerinin hususiyeti olan askerî bünye rol oynamaktadır. Zira *cülûs'*da rol oynayan en mühim faktör maddî kuvvettir. Böylece "sultan seçimi" bu maddî kuvvetin temsilcisi olan devlet erkânının iradesine bağlı idi. Bu durumda "veliahdlık", "büyük oğul veya büyük kardeş hukuku" gibi hususların dikkate alınıp alınmaması tesadüfe kalıyordu³⁴.

32 Anne tarafından asaletin hanedan üyeleri arasında ne gibi etkiler yaptığını, Kılıç Arslan II'nin, Bizans İmparatorunun karısının kızkardeşinden doğan oğlu küçük şehzade Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'i veliahd tâyin etmesi olayında görüyoruz. Çağdaş Bizans yazarı Choniates Rüknu'd-dîn Süleyman'ın kardeşi Keyhüsrev'e şiddetli hareket etmesinin nedenleri arasında Gıyâsü'd-dîn'in annesinin hıristiyan oluşu ile de ilgili bulmaktadır. (*Kaymaz, idare mekanizması* I. S. 118). O. Turan, bu durumun Keyhüsrev'e kin beslenmesine sebep olması ihtimalini kabul etmemektedir (*Les Souverain Seldjoukides et leurs sujets non-musulmans* St. I. sl. 80).

33 Aksarâyî, S. 36. Yazar üç kardeşin müştereken tahta cülûsu tarihi olarak babaları Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev II. in ölüm tarihi olan (647-1245) yılını vermektedir. Bu yıl annesi bir rum papazının kızı olan büyük şehzâde İzzü'd-dîn yine, bir rum kızından dünyaya gelen ortanca şehzâde Rüknu'd-dîn ile Gürcü hatun'dan doğan ve doğar doğmaz veliahd tâyin edilen Alâü'd-dîn altı - yedi yaşlarında idiler. Bu sırada *Türkiye Selçuklu Devleti'*nde bütün idarî yetkiler vezir Şemsü'd-dîn İsfahanî'nin elinde idi. Bu zat, başta emir Celâlü'd-dîn Karatay olmak üzere ileri gelen devlet ricali ile anlaşarak veliahdı ve ortanca şehzadeyi tutan zümrelere rağmen İzzü'd-dîn Keykâvus'ü kolayca tahta oturttu. Ancak 1246 da Karakorum'a giden melik Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan'ın maiyetindekiler ellerinde Göyük Han'ın yarlıkları ve beraberinde ikibin Moğol askeri olduğu halde Anadolu'ya döndüler ve Kılıç Arslan'ı Sivas'ta tahta oturtup Sultan ilân ettiler. Kılıç Arslan'ın maiyeti, hanın yarlıkları hükmüne göre Keykâvus'un saltanattan uzaklaştırılmasını ve vezirin katledilmesini temin için Konya'ya adam gönderdiler. Vezir öldürüldü(1249). Bu durumda İzzü'd-dîn'i korumak ve ortaya çıkan meseleleri çözmek Karatay'ın omuzlarına yüklendi. Karatay herkesi tatmin edecek bir hal şekli bulmuş ve üç kardeşin birden tahta oturmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine Rüknu'd-dîn ve İzzü'd-dîn tarafları arasında başlayan mücadele ikincinin üstünlüğü ile sonuçlanmış ve Rüknu'd-dîn esir edilmiştir. Ancak Karatay kardeşleri ve taraftarlarını barıştırmış ve üç kardeşi müştereken tahta oturtmuş, kendisi de *Atabek-i Rum* unvanı ile üçünün atabeyi olmuştur. (*Kaymaz, Pervâne*, S. 13 - 20).

34 Kaymaz, a. g. e, S. 100.

b. Sultanların yarlık ile tâyini

Anadolu'nun Moğol tahakkümü altına girmesi ile Selçuklu Hanedanı mensuplarının tahta cülûsu da yeni durumun gerektirdiği şartlara –başlangıçta Moğol kumandanlarının, bilâhare İlhanlı hükümdarının iradesine– bağlı oldu. Sultanlığa tâyinde, Selçuklu devlet ricâlinin menfaat hesapları –İlhanın yarlığı yeni sultanı tasvib ettiği takdirde– uygun bir ortam bulabiliyordu. Bu bakımdan yeni devirde Selçuklu sultanları, Anadolu'da vazifeli yüksek kademedeki İlhanlı ricalinin de katıldığı girift entrikaların sonucunda tahta çıkıyor, mevkilerini muhafaza edebilmek için de sayısız güçlükler ile karşılaşiyorlardı. Bu devirde İlhanlı nüfuzunun kesafetine en bariz misâl de, sultanların yüksek makam sahipleri için tanzim ettikleri tâyin menşurlarının İlhanın tasdikine arzetmeleri zorunluluğunu duymalarıdır³⁵.

Müsâmeretü'l-Ahbâr'da sahifeler boyunca yarlık ile veya bazen de Moğol kumandanlarının tasvibi ile sultan olan Selçuklu hanedanı mensuplarının kritik durumları anlatılmaktadır. Nitekim Kılıç Arslan IV.- pervâne Nizâmü'd-dîn Hurşid ve Mu'inü'd-din Süleyman'ın delâleti ile Bayçu Noyan'a götürülmüş ve onayı alındıktan sonra *sultan* ilân edilmiştir³⁶. Sultan İzzü'd-dîn Keykâvus II. ise Hulagu'nun tevcih ettiği bir yarlık ile Selçuklu tahtına geçti. Daha sonra Kılıç Arslan da beraberinde Mu'inü'-dîn Pervâne olduğu halde Hulagu'ya gitti. Pervâne, Hulagu'ya hitaben "Şerî'at-ı müslümanı"ye göre *Rûm diyarı*'nın iki kardeşe taksim edilmesi gerektiğini, bu şekilde bir idare şeklinin metbû hükümdara olan mükellefiyetleri yerine getirmekte kolaylık sağlayacağını ve her birinin memleketin gelişmesi için daha fazla gayret göstereceklerini söyledi³⁷. Pervâne'nin ricasını kabul eden Hulagu iki kardeş –yâni İzzü'd-dîn Keykâvus II. ve Kılıç Arslan IV. –adına *yarlıklar* düzenleyerek ülkeyi taksim etmiştir³⁸.

Kılıç Arslan IV. 'ün öldürülmesini takiben başta Pervâne olmak üzere Selçuklu Devlet'i erkânı maktul sultanın altı yaşındaki

35 Aksarâyî, s. 138

36 Aksarâyî, S. 42 - 43.

37 Pervâne, yukarıda belirttiğimiz Türk hâkimiyet telâkkisinden bahsetmemiş, bununla ilgisi olmayan islâm miras hukukundan bahsetmiştir. Kaldı ki ileri sürdüğü "şer'iat-ı müslümanı" islâmiyette hususi hukuk sahasında mer'îdir; âmme hukuku ile ilgisi yoktur.

38 Aksarâyî, S. 61 - 62.

oğlu Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev'i tahta çıkardılar³⁹. Ancak bu işlemin ilhanın iradesi tahtında yapıldığı muhakkaktır.

İlhan Ahmet Teküdar ise *Anadolu*'yu -Hulagu'nun yaptığı gibi- ikiye bölmüş, Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev ve Gıyâsü'd-dîn Mesud arasında taksim etmiştir. Ancak nâib-i sultan Mücirü'd-dîn Emîrşah'ın politik faaliyeti sonucu Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev tasfiye edilmiştir⁴⁰. Gazan Han ise bütün Selçuklu ülkesini -Alaü'd-dîn Keykubad III. e bir *yarlık* ile tevcih etmiştir⁴¹. Gene Gazan Han, Alaü'd-dîn Keykubad III. tahttan uzaklaştırdıktan sonra bir *yarlık* ile Gıyâsü'd-dîn Mes'ud II.⁴² u sultan olarak tâyin etmiştir⁴³.

c. Payitaht

Müsâmeretü'l-Ahbar'da Kılıç Arslan I. devrinde -diğer çağdaş kaynakların verdiği bilgiye uygun olarak, -payitahtın Konya olduğu yazılıdır⁴⁴. Keza İzzü'd-dîn Keykâvus II. de *Konya*'yı merkez ittihaz etmiştir. Bu sırada Kılıç Arslan IV. ise "merkez-i saltanat" olarak *Tokat*'ı intihab etti.⁴⁵

Esasen *Selçuklu sultanları*'nın *Anadolu*'nun hemen bütün şehirlerinde tahtları vardı⁴⁶. Hükümdarlar geçici veya devamlı olarak *Konya*'yı terkedip intihab ettikleri bir şehirde ikamet ediyorlardı⁴⁷. Aksarâyî'nin verdiği bilgidен anladığımız göre, İzzü'd-dîn Keykâvus da bir müddet için *Konya*'yı bırakmış ve *Antalya*'da oturmuşdur⁴⁸.

39 Aksarâyî. S. 87. Bu sırada Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev, İbn Bibî'ye göre iki buçuk yaşında idi. Fazla bilgi için bk. Kaymaz, Pervâne S. 96.

40 Aksarâyî S. 138

41 Aksarâyî, S. 278 - 279.

42 Akdağ, Münecimbaşı'ya istinaden son Selçuklu sultanı Gıyâsü'd-dîn Mes'ud'un öldüğü zaman sultan dahi olmadığı ihtimal üzerinde durmaktadır (*Türkiye'nin iktisadi ve içtîmai tarihi*, I. S. 129, Not: 2)

43 Aksarayî, S. 291.

44 Aksarâyî, s. 28 - 29.

45 Aksarayî, S. 49 ve 62.

46 Görünüşe göre *Büyük Selçuklular*'da ve *Hârizmşahlar Devletleri*'nde de ülkenin başlıca şehirlerinde tahtlar vardı. Sultanlar seyahatlerine bu tahtları kullanıyorlardı. (Nesevî, *Histoire du Sultan Djelal Ed-Din Mankobirti*, Paris, 1895, S. 395)

47 Meselâ Alaü'd-dîn Keykubâd I. de kızları *Antalya* veya *Alâiye*'de geçirirdi. Bu şehirler kışık payitaht durumunda idiler. Sultan yaz mevsimini *Konya*, *Kayseri* ve *Sivas*'da geçiririyordu (Kaymaz, *İdare Mekanizması*, II S. 47).

48 Aksarâyî, S. 65.

2. Hükümdar ve hâkimiyet sembolleri

Aksarâyî'nin sahifeler boyunca verdiği dağınık malûmattan anladığımız göre, Selçuklu sultanı, menşurları ilhan tarafından tasdik edilmesi gereken, ilhana "ubudiyet"ini arzeden⁴⁹, gerektiği zaman Anadolu içindeki seyahatlerinde ona refakat eden⁵⁰, bazen Moğol noyanlarına mazeret beyan edip af dileyen⁵¹, ikamete mecbur edilen⁵², yarguya çekilen ve dayak cezası ile tecziye⁵³ ve hatta katledilen zavallı bir hükümdardır⁵⁴.

Selçuklu sultanının Moğol protokolundaki yerine gelince: O, ilhan tarafından kabul edildiğinde "ümerâ-i tümen" e nazaran daha üst bir mevki işgal ediyordu⁵⁵.

Hükümdarın hâkimiyet sembolü olan unsurlar manevî ve maddî olarak ikiye ayrılabilir. Manevî unsurlar, *unvanlar* ve *hutbe*; maddî unsurlar ise *taht*, *tac*, *sikke*, *nöbet*, *çetr*, *tıraz*, *bayrak*, *tuğ*, *kemer*, *çadır*, *yüziük* v.s. dir.

Genel olarak, hâkimiyet alâmetlerine dair malûmatın mevcut olduğu Aksarâyî'de sultanların unvanlarına dair bilgi yoktur. Ancak *Abbâsî halifesi* tarafından Süleyman-Şah II. ye sultan unvanı verildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır⁵⁶.

Hutbe'ye dair ise iki kayıt vardır: Bunlardan birincisi Kılıç Arslan IV., İzzü'd-dîn Keykâvus II. ve Alâü'd-dîn Keykâbad II.'nin ümerâ tarafından müştereken tahta çıkarıldıklarında adlarına *hutbe* okunduğu hakkındaki kayıt⁵⁷, diğeri saltanat davasına

49 Aksarâyî, s. 134.

50 Aksarâyî, S. 168.

51 Aksarâyî, S. 206 - 207.

52 Aksarâyî, S. 235 - 236.

53 Aksarâyî, S. 291.

54 Akdağ, Selçuklu Sultanları'nın düştükleri zor durumu belirtmiştir (a. g. e. S.161).

55 Aksarâyî S. 61. Diğer taraftan Reşidü'd-dîn'in yazdığına göre Hulagu, Bayçu Noyan ile savaştığı için İzzü'd-dîn Keykâvus II. e kızgındı. Bilhassa Bağdad'ın zaptından sonra endişeye düşen İzzü'd-dîn, imâl ettirdiği bir çizmenin tabanına kendi resmini naksettirdi ve Hulâgu tarafından kabul edildiğinde, hediye takdimi sırasında çizmeyi de ilhana verdi ve yer öperek "Arzum, padişahın mübarek ayağı ile bu bendesinin başını ulaştırmasıdır" dedi. Bunun üzerine Hulagu yumuşamış ve sultanı affetmiştir (*Histoire des Mongols de la Perse* (nşr. Quatremere), Paris . 1836. S. 322 - 323.

56 Aksarâyî, S. 56

57 Aksarâyî, S. 37.

kalkışan Cimri'nin *Konya*'ya hâkim olduktan sonra adına *hutbe* okunduğu şeklindeki ifadedir⁵⁸.

Maddî unsurlardan olan *taht*⁵⁹ ise çağdaşı diğer kaynaklarda olduğu gibi Aksarâyî'de en fazla zikredilen hâkimiyet sembolüdür. Bazan *serir*⁶⁰ kelimesi ile de ifade edilen *taht* ekseriya "saltanat" ile beraber "taht-ı saltanat"⁶¹, "serir-i saltanat" veya "taht-ı Süleymanî"⁶² şeklinde kullanılmıştır. Taht, ancak cülûs münasebeti ile zikredilmiş, olaylar veya hükümdarın kabulleri vesilesiyle bahis konusu edilmemiştir.

Müsâmeretü'l-Ahbâr'da *sikke* de bahsi az geçen hâkimiyet sembollerindedir. Yukarıda *hutbe* münasebeti ile zikrettiğimiz üç kardeşin müşterek saltanatında *sikke* darbedildiğinden⁶³ bahsedilmektedir. Ayrıca Cimri'nin de *sikke* bastırıldığına dair⁶⁴ bir kayıt vardır.

Eserde, *nöbet*'e ait de bazı kayıtlar bulunmaktadır. Meselâ, "Bağımsızlık ve yükselme devri" hükümdarlarından Rüknu'd-dîn Süleyman-şah II. in günde üç *nöbet* çaldırıldığını⁶⁵, Moğol tahakkümü altındaki Selçuklu sultanlarının ise -ileride göreceğimiz üzere İlhanlı hükümdarları⁶⁶ gibi- *beş nöbet* çaldırıldıklarını görüyoruz. Gerçekten, Aksarâyî üç kardeşin müşterek saltanatlarında *beş nöbet* çaldığını kaydettikten sonra⁶⁷, gene Kılıç Arslan IV'in "beş nöbet-i pâdişâhane" çaldırıldığını⁶⁸, saltanat üzerinde hak iddia edip, bir ara *Konya*'da tahta çıkan Cimri'nin de *beş nöbet* çaldırıldığını kaydediyor⁶⁹. Eserin son kısımlarında ise, Moğol kumandanı Abuşga'nın, Alâü'd-dîn Keykûbad III. *Sivas*'dan *Yabanlu yaylağı*'na getirttiğinde, onun

58 Aksarâyî, S. 124.

59 Aksarâyî, S. 31 - 32.

60 Aksarâyî, S. 101, 176.

61 Aksarâyî, S. 28, 29, 33, 40, 49, 62, 71, 87.

62 Aksarâyî, S. 124. Yazar, devletin kurucusu Süleyman Şah I. ı kastetmiştir.

63 Aksarâyî, S. 37.

64 Aksarâyî, S. 124. Bk. O. F. Sağlam, *Şimdiye kadar görülmeyen Cimri Sikkesi*, Belleten, IX (1945.)

65 Aksarâyî, S. 31.

66 İlhanlılar Olcayto devrinden itibaren yedi nöbet çaldılar (Uzunçarşılı, *Medhal*, S. 221).

67 Aksarâyî, S. 37.

68 Aksarâyî, S. 71.

69 Aksarâyî, S. 130.

için *beş nöbet* çaldırıldığı kayıtlıdır⁷⁰.

Selçuklu sultanlarının bayrakları *râyât-ı saltanat*⁷¹ ve Abbasî halifelerinin sultanlara verdikleri *çetr* (*şemsiye*)⁷², *livâ* (*sancak*)⁷³ ve *hil'at*'a ait kısa bilgiler vardır. Abbasî halifesi tarafından Süleyman-şah II.a hâkimiyet sembolü olarak *çetr* ve *livâ* verilmiştir⁷⁴. Keza halife, Mesud I.a *livâ* meyamında *teşrif* (*hil'at*) de verdi⁷⁵. *Selçuklu Devleti*'nin Moğol hâkimiyetinde olduğu sırada ise, Gazan Han, Alâü'd-din Keykûbad III. a bir yarlık ile sultanlığı tevcih ettikten sonra *kös*, *sancak*, *berk* ve *'alem*'de vermiştir⁷⁶.

Sultanların çadırlarının -Abbasîler'inki gibi- *siyah renk*'te olduğuna şüphe yoktur. Aksarayî'de Sultanların *tuğ*⁷⁷, *yüzük*⁷⁸ ve *kemmer*'lerine ait bilgi yotdur.

70 Aksarâyî, S. 286. Nöbet için Bk. Turan, *Selçuklular*, S. 294. Köprülü, Edebiyat araştırmaları, Ankara, 1966. s. 110 ve dv.

71 Aksarâyî S. 71. Bayrak için Bk. Uzunçarşılı, *Medhal*, S. 79; Köprülü, Bayrak, İA.

72 Uzunçarşılı, *Medhal* a. g. e., S. 77.

73 Uzunçarşılı, *Medhal*, S. 79.

74 Aksarâyî S. 31.

75 Aksarâyî, s. 29. Abbasî Halifesi sultan Keykâvus, I. a *çetr*, *sancak*, *siyah imâme*, *zirhli elbise*, *kamçı* ve *kılıç* gibi hâkimiyet elâmetleri yolladı (Turan, *Keykâvus*, I. İA).

76 Aksarâyî, S. 279. "Alât-ı mulûkiyye" denilen sembollerin tamamı *menşur*, *bayrak*, *kılıç*, *at* ve *davul*'dur (H. İnalcık, a. g. e. S. 77). Batu han ise Ghıyâsü'd-din Keyhüsrev, II. e, onun Bayçu ile yaptığı anlaşmayı onay mahiyetinde *yarlık*, *kılıç*, *yay*, *sadek*, *külâh*, *elbise samur* gibi hediyeler yolladı. *Böylece Türkiye Selçukluları'nın İlhanlı Devleti'ne tâbiliği* resmî ve hukukî olarak kesinleşti (Kaymaz, *Pervâne*, S. 10). İbn Bibî'ye göre Batu Han Keykâvus II.'e yay göndermiştir. (Turan, *Eski Türkler'de okun hukukî b'ir sembol olarak kullanılması* Belleten, IX, s. 311.

77 Genel olarak islâm kaynaklarında tuğa dair bilgi azdır. A. İnan. Tuğ - Bayrak (Sancak) adlı yazısında tuğ terimine ilk defa VIII. yüzyılın ortalarında bir uygur hakani adına dikilen yazıtta rastlandığını yazmaktadır. M. Kâşgarî "... tuğ dokuzdan artık olamaz. Çünkü dokuz sayısı ile uğurlanırlar... Beçkem -alamet ise savaş gününde yiğitlerin belge olmak üzere takındıkları ipek parçası ve dağ sığırı kuyruğu Oğuzlar buna perçem derler" şeklinde yazdı. İnan, tuğ ve bayrağın, Türkler için daima millî mukaddesattan sayıldığını, zira onda "cedd-i âla"nın koruyucu ruhu ve zafer tanrısı bulunduğuna inandıklarını, islâmî devirlerde bile sefere çıkarken eski dinî âyinin yapıldığını, bugünkü "bayrak töreni" nin eski tuğ âyininin gelişmiş bir şekli olduğunu yazıyor (Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 46, S. 871 - 875).

78 Selçuklu hükümdarının yüzüğünü verdiği kimse onun tarafından görevlendirilmiş demektir. Emir Sadü'd-din Köpek, Keyhüsrev II. den atabey Ay-Aba'nın katli için ferman aldıktan sonra parmağında sultanın yüzüğü olduğu halde divan toplantısına girmiş ve atabeyi ak sakalından yakalayıp dışarı çıkardıktan sonra katletmiştir. Gene Köpek aynı şekilde Tacü'd-din Pervâne'yi de ortadan kaldırdı. (Uzunçarşılı, *Medhal*, S. 81; Kaymaz, *İdare Mekanizması*, II. S. 48. ve 51).

Diğer taraftan Selçuklu sultanlarına seyahatleri sırasında, *mai-yetleri* (*hayl ve haşem*) refakat ediyor, *kös* (*davul*), *sancak*, *berk* (*teçhizat*) ve *'alem* bulunduruyorlardı⁷⁹.

3. Hükümdarın maiyeti

Türkiye Selçuklu Devleti sultanının maiyetinde *emir-i hâcib*, *üstâdü'd-dâr*, *çaşnigâr*, *emir-i cândâr*, *emir-i silâh*, *emir-i meclis*, *emir-i şikâr*, *emir-i âhur*, *emir-i 'alem*, *emir-i devât*, *emir-i mahfil*, *câme-dâr*, *şarab-dâr*, *taşt-dâr*, *havâyic-i sâlâr*, *üstâdü's-saltana ve serhengler* vardı⁸⁰.

Saray erkânı, Aksarayî'de genel olarak, "zümre-i havâss ve hadem"⁸¹ veya "ümerâ-i hâss"⁸² şeklinde zikredilmiştir. "havâs"⁸³ tâbiri de hükümdarın maiyetindeki saray vazifelilerine tekabül eder. Genel olarak Türk-İslâm devletlerinde bunların hepsi, *gulâm sistemi*'ne göre yetiştirilmiş askerî sınıf mensubları olup, *emîr* rütbesini taşıyorlardı.

*Hâcibler*⁸⁴ saraydaki teşrifatı organize ve idare eden, özellikle hükümdarın kabulleri sırasında protokol vecibelerini yerine getiren ve hükümdar ile devletin ilerigelen erkânı arasında irtibatı temin eden görevlilerdir. Aksarayî'de bu mansıb Hâcib Zekeriya⁸⁵ ve *emir-i hâcib* (baş hâcib) Mu'inü'd-dîn Süleyman⁸⁶ vesilesi ile geçmekte, görevleri hakkında bilgi bulunmamaktadır⁸⁷.

Sultanın atlarına ve ahırlarına nezaret etmek ile görevli *emir-i ahur*⁸⁸ un ve hükümdarın elini yıkarken ibrik ve leğen tutup bunları

79 Aksarayî, S. 279.

80 Uzunçarşılı, *Medhal*, S. 85.

81 Aksarayî, S. 42, 133.

82 Aksarayî, S. 176.

83 Aksarayî, S. 130

84 Hâcib için bk. Köprülü, *Hâcib*, I-A; N. Kaymaz, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'*nda *Hâcib-i büzürg*'ün en büyük saray memuru ve devlet teşkilâtında vezîrden sonra en yüksek dereceye sahip olduğunu belirttikten sonra Türkiye Selçukluları'nda bu fonksiyonunu kaybettiğini ilâve ediyor (*Pervâne*, S. 188).

85 Aksarayî, S. 32; bu zat için bk. İbn Bîbî (Lugal-Erzi, S. 112).

86 Aksarayî S. 41.

87 F. Sümer, Irak Selçuklu hükümdarı Mes'ud (1134-1152) un *Azerbaycan*'da rastladığı Beğ-Arslan adlı çok yakışıklı bir gence Has-beğ unvanını verdiğini ve onu *hâcib* yani bütün emîrlerin başı yaptığını işaret ediyor (*Oğuzlar*, S. 129).

88 Aksarayî, S. 42, 70, 74, 75).

muhafaza ile görevli *taşt-dâr*⁸⁹ın, sultanın av silâhlarına bakan, ava çıktığında ona refakat eden, aynı zamanda manevra mahiyetindeki avları organize ve av sahalarını tesbit eden *emirü's-sayd*⁹⁰, hazinenin gelirlerinden ve vergilerinden belli bir miktar alıp, sarayın fırınlarına, mutfaklarına, ahırlarına, saraydaki görevlilere sarf ve tahsis eden *üstâdü'd-dâr*⁹¹ mansıbları eserde zikredilmiş, fakat vazifeleri hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak bu son makama gelen Eminü'd-dîn'in evvelce *emir-i dâd*'lıkta bulunduğu ve *üstâdü'd-dâr*'lık ile beraber uhdesinde *mütevelli-i evkâf-ı memâlik* mansıbını da bulundurduğu anlaşılmaktadır⁹². Böylece Selçuklu devri devletlerinde "bir şahsın birden fazla memuriyeti olabilmesi" esasına dair örneğe Aksarâyî'nin eserinde de rastlıyoruz.

Moğol işgali altındaki *Anadolu*'da çocuk yaşta sultanlar tahta çıkarılıyor, eğitimleri için de öğretmen tayin ediliyordu. Gerçekten Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev III. altı yaşında tahta geçtiğinde, Pervâne Mu'inü'd-dîn seçkin bir kişi olan kadı Nurü'd-dîn Yanbûğî'yi sultanın talim ve terbiyesi ile görevlendirdi⁹³. Bu mansıbın adı *üstâdü's-saltana*⁹⁴ dır.

*Münhiyan*⁹⁵ sultanın emrinde olup, muhaberatı istihdam edilen habercilerdir.

Diğer saray görevlileri hakkında eserde bilgi yoktur.

4. Hükümdarın sarayı ve kabulleri

Sultan kabullerini saray veya çadırda yapar. Saray, hükümdarın resmî ve hususî hayatının ceryan ettiği ve bu hayatın icap ettirdiği teşrifatı yerine getirmek ile muvazzaf kimselerin bulunduğu binaya denir. Saray *selâmlık* ve *harem* olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. *Harem*, sultanın nikâhlı karıları ve câriyelerinin bulunduğu kısımdır. *Selâmlık*,

89 Aksarâyî, S. 42.

90 Aksarâyî S. 126. Selçuklularda av hakkında bk. Köprülü, Edebiyat araştırmaları, S. 79-84.

91 Aksarâyî, S. 88.

92 Aynı yer.

93 Aynı yer.

94 Turan, *Üstâdü's-saltana* tayinine ait bir belge neşretmiştir (Vesikalar, S. 38; Vesika, LIV); İbn Bîbî, atabeylerin de meliklere öğretmenlik yaptığını yazıyor (Lugal-Erzi, S. 53).

95 Aksarâyî, S. 86.

hükümdarın resmî ve gayri resmî kabullerini yaptığı bölümdür. Selçuklu devri kaynakları *harem* hakkında pek az bilgi verirler⁹⁶.

Türkiye Selçuklu sultanlarının saraylarına dair *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da kayıtlar vardır. Yazar, *dergâh-ı saltanat*, *dergâh*⁹⁷, *dergâh-ı Âl-i Selçuk*⁹⁸, *kasr*⁹⁹ ve *saray*¹⁰⁰ tâbirlerini kullanmaktadır. Verilen malûmattan ülkenin başlıca şehirlerinde -*Konya*, *Aksaray*, *Tokat*, *Antalya*, *Sivas* v.s.-saraylar bulunduğu anlaşılmaktadır. Hükümdar seyahate çıktığında ona *bârgâh-ı dehliz* veya *serâperde-i hüsvâne* kuruluyordu. Sultan İzzü'd-dîn Keykâvus II. için *Konya*'nın *Ruzbe ovası*'nda "bârgâh-ı dehliz" kurulmuştur¹⁰¹. Moğol kumandanı Abuşka da, *Yabanlu yaylağı*'nda¹⁰² Sultan Alâü'd-dîn Keykûbad için *dehliz-i bârgâh ve serâperde-i hüsvâne* kurdurdu¹⁰³.

Menfadaki Selçuklu sultanlarının ikametgâhlarına dair de *Aksarâyî*'de bilgi vardır:

İzzü'd-dîn Keykâvus II. *Bizans*'a iltica ettiğinde İmparator Mihael Paleologos VIII. ona "makam-ı hüsvâne" tahsis etmiştir¹⁰⁴. Bu da sultanın unvanı ile mütenasib bir binada misafir edildiğini gösterir¹⁰⁵. Ancak Keykâvus'un *Bizans* tahtını ele geçirme teşebbüsü akim kalınca bir kalede ikamete mecbur edildi¹⁰⁶. Bilindiği gibi, Keykâ-

96 İbn Bîbî, Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev I. in birinci saltanatının sonunda *Konya*'yı terke icbar edildikten sonra, melikin misafiri olarak gittiği *Amid*'de "harem-i hûmayun"da kızkardeşi ile görüştüğünü ve aralarındaki muhavereyi yazar (Lugal - Erzi, S. 65 - 66). Gene İbn Bîbî, Kılıç Arslan II ile oğlu Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'in "serâçe-i halvet"deki görüşmelerini mufassalan anlatır (a. g. . S. 20).

97 *Aksarâyî*, S. 89.

98 *Aksarâyî*, S. 132.

99 *Aksarâyî*, S. 124.

100 *Aksarâyî*, S. 86. 127.

101 *Aksarâyî*, S. S. 69.

102 Yazarın kasdettiği *Kayseri-Elbistan* arasında *Karahisar ovası*'nda *Yabanlu bazarı*'nın kurulduğu yer olmalıdır. O devirde Anadolu'da milletler arası ticaretin gelişmesi neticesinde şehirlerin uzağında yabanda kurulan bu pazar (panayır-foir) lar *Yabanlu* (ğ) adını ahyorlardan (Turan, *Selçuklular*, S. 269).

103 *Aksarâyî*, S. 286.

104 *Aksarâyî*, S. 70.

105 İbn Bîbî, Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev I. *Bizans*'da iken "saray-ı sultan"da ikamet ettiğini yazıyor (Lugal-Erzi, s. 113). Ancak onun annesinin *Bizans* sarayına mensub olduğu da bilinmektedir.

106 *Aksarâyî* S. 75, 76.

vus buradan *Kırım*'a kaçmış ve orada kendisine tahsis edilen iktâ'da¹⁰⁷ oturmuştur¹⁰⁸.

Diğer taraftan Kılıç Arslan IV. öldürülmeden evvel Pervâne Mu'inü'd-dîn tarafından tertip edilen *toy'a* iştirak etmiştir. Sultan "hargâh-ı işret'de, yani işret meclisinin yapıldığı çadırda şarap içmiştir¹⁰⁹. Yazarın verdiği malûmattan ileri gelen Selçuklu devlet adamlarının sultanın şerefine ziyafet verdiklerini görüyoruz¹¹⁰.

Müsâmeretü'l-Ahbâr'da sultanların yaptığı kabullere dair bilgi mahduddur. Kabul şekli ve merasim hakkında kayıt yoktur. Yalnız Kılıç Arslan I.m Abbâsî halifesinin elçisini kabul ettiğine dair kısa bir pasaj vardır¹¹¹.

5. Saray âdetleri

Türkiye Selçuklu Devleti'nde saray âdetleri ve saray hayatının *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* devrinin aynı olduğu muhakkaktır. Bu bakımdan geçmişe ve geleneklere bağlılık saray teşkilâtı ve hayatında geniş çapta kendini göstermiştir.

Eserde açıkça belirtildiği gibi, *Büyük Selçuklu İmparatoru* Melikşah ve diğer Selçuklu sultanları devrinde olduğu gibi "âyin-i saltanat" gereğince cuma günleri sarayda resm-i kabul yapıyor ve devlet ricâline, kadınlara ve bilginlere saray mutfağından ziyafet veriliyordu¹¹².

107 Aksarâyî, S. 77.

108 İzzü'd-dîn Keykâvus, memleketten kaçtıktan sonra 1262'de İstanbul'a ulaştı ve İmparator Michael Paleologos tarafından gayet iyi karşılandı. Michael'ın muhafızları ve maiyeti ile yaşamasına hükümdarlık elbise ve alâmetlerini taşımaya müsaade etti. Ancak Türk ümrerâsı Michael'i bertaraf ederek Bizans'ı Keykâvus'a mal etmek gibi cüretkâr bir plân hazırladılar. Sultanın hıristiyan dayısı Kir Kedid'in ihbar üzerine yalalandılar ve tevkif edildiler. Michael, sultanı iki oğlu ve annesi ile beraber *Trakya*'da *İnoz* kalesine kapattı. 1264-65 kışında *Altın Ordu* kuvvetleri sultanı kurtarmış ve üç oğlu ve adamları ile beraber Berke han'a götürmüşlerdir. Berke, *Kırım*'daki *Sağdak* ve *Sulhâd* vilâyetlerini sultana iktâ olarak verdi. Keyhkâvus burada 1278'de vefat etti (Kaymaz, *Pervâne*, S. 224 ve dv).

109 Aksarâyî, S. 86.

110 Nesevî, *Harzşahlar*'da, vezîrlerin sultanın huzurunda şarap içmediklerine işaret etmektedir (*Histoire de sultan Djelal Ed-Din Manlobirti*, Paris. 1895, S. 377).

111 Aksarâyî, S. 28 - 29.

112 Aksarâyî S. 90. Turan, şâmânî Türk telâkkisinin bir devamı olan hükümdarın ziyafetler vermesi âdetinin, Dede Korkut'da açıkça görüldüğü gibi yalnız göçebelerde değil *Karahanlılar*'da ve *Büyük Selçuklular*'da da muhafaza edildiğine işaret ediyor. (a. g. e. S. 49 -50).

Bu ziyafetlerde eski Türk adeti; (toy- hân-ı yağma) gereğince sofrada davetliler tarafından yağma ediliyordu¹¹³.

Sultanların çocukları hükümdarlık âyin ve merasimi (*âyin-i hüsvâne*) göz önünde bulundurularak yetiştirilirdi¹¹⁴.

Eserde ölen sultanlar için *yas* tutulduğuna dair kayıtlar var ise de¹¹⁵ fazla bilgi yoktur¹¹⁶. Aksarâyî'nin Kılıç Arslan IV. in katli münasebeti ile yazdığına göre sultanın naaşı *Aksaray*'dan *Konya*'ya, *mhaffe* (*tahtı-revân*) ile nakledilmiştir^{116 a}.

Aksarayî'de devrin, komşu veya vasal devletler ile akrabalık ilişkileri kurulması yolundaki teamülüne uygun olarak Selçuklu-İlhanlı hanedanları münasebetine dair pasajlar vardır. Bunlardan birincisinde *Pervâne Mu'niü'd-dîn* ve vezîr *Fahrü'd-dîn Ali*'nin

113 Kaymaz, *Pervâne*, S. 98. Sümer'e göre *toylar* doğum, beğ oğlunun ilk avı, bir dilekte bulunma, bir felâketten kurtulma yâni bir sevinç vesilesi ile verilirdi. Yalnız beylere değil halka da verilen toyların diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi *Oğuzlar*'ın da sosyal hayatında önemli rolü vardı. Beylerbeği Salur Kazan Bey. Üç - Ok ve Boz - Ok beğleri obasına geldiklerinde, yılda bir defa onlar için büyük bir *toy* verirdi. Toydan sonra *Kazan*, hatunun elinden tutarak dışarı çıkar, davetliler *toy* verildiği yerdeki bütün eşyayı yağmalarlardı. Bir boyun toplanılarda ve *toylar*'da oturacağı *mevki* (*orun*) ve yiyeceği et kısmı (*ülüş*) yalnız *Oğuz* elinde değil, bütün Türk kavimlerinde kaidelere bağlı idi. Bu geleneklerin, bir boyun kendi eli içindeki politik ve sosyal hukukunu tâyin eden müesseseler olması bakımından önemi vardır (*Oğuzlar*, S. 400-401, ve 206). İzzü'd-dîn Keykâvus I. in Mengücek oğlu Behram şah'ın kızı ile nikâhlandığı sırada yapılan şenliklerde verdiği ziyafet, *hân-ı yağma* mahiyetini almış, davetliler kıymetli eşyayı yağmalamışlardır. (Turan, Keykâvus, I-A), Şeylan-şölen hk. bk. Köprülü Edebiyat araştırmaları, s. 72 ve dv.

114 Aksarâyî S. 88.

115 Aksarâyî, S. 29. 88,

116 İbn Bîbî, *Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev I.* in kardeşi Süleyman-Şah II. in ölümünü haber alınca üç gün *yas* tuttuğunu yazıyor (Lugal - Erzi, S. 117); Alâü'd-dîn Keykûbad I. için de üç günlük *matem merasimi* (*resm-i ezâ*) yapıldı. *Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev II.* beyaz atlas giyerek tahta oturdu. Bütün emîrler ve hizmetkârlar elbiselerinin üzerine *gâşiye*'ler geçirdiler. Beşinci gün Keykûbad'ın cenazesi *Konya*'ya getirildi. Aynı gün mateme son verilerek sultan tarafından devlet erkânına *hil'at*'ler giydirildi. Bunu müteakib sarayda büyük bir *bezm* kurularak yeni sultanın *cülûs*'u ilân edildi (Kaymaz, *İdare Mekanizması*, II. S. 33-34). Sümer, *Oğuz Eli*'nin başlıca *yas* alâmetinin ak renkteki elbiselerini çıkarıp karalar giymek olduğuna işaret ediyor. Bu gelenek *Selçuklu* devrinde *Türkmenler* arasında, *İran Moğolları*'nda, *Timurlular*'da, *Kara Koyunlular*'da, *Ak Koyunlular*'da, *Anadolu Beylikleri*'nde ve *Osmanlılar*'da, vardı (*Oğuzlar*, S. 404). Bu. hususda bk. Köprülü, a. g. e. s. 97.

116a Aksarâyî, S. 87.

Kılıç Arslan IV'in kızı Selçuk hatun¹¹⁷u Abaka ile evlendirmek üzere Anadolu'dan hareketlerinden bahsedilmekte¹¹⁸ diğerlerinde Gazan'ın şehzade Hulacu'nun kızını Alâü'd-dîn Keykûbad III. ile evlendirdiği kaydedilmektedir¹¹⁹.

Orta-Doğu'da câri devlet anlayışında "Hükümdarın bütün otoriteler, kanun ve nizamlar üstünde olan mutlak otoritesinin haksızlıkları bertaraf etmek için en son tedbir olması" prensibinin¹²⁰ tatbikatına bilhassa Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev III. devrinde rastlıyoruz. Saray çavuşları, zulme uğrayan kimselerin "dergâh'ı saltanat"a başvurabileceklerini ilân ediyorlardı. Buna rağmen şikâyetçi çıkmıyordu¹²¹. Gene bu devirde reâyâ'nın huzur ve sükûn içindeki durumu da belirtilmektedir¹²². Bu suretle yazar, Moğol işgali altındaki Anadolu'da sultanın halkın üzerindeki zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, reâyâ'nın canını ve malını emniyet altına almaktaki rolünü belirtmekte, *saray-reâyâ* ilişkilerine dair bilgi vermiş olmaktadır.

Aksarâyî, eserinin sonunda ise Alâü'd-dîn Keykûbad III.'ün *Harput*, *Malatya*, *Divriği*, *Sivas*'ta yaptığı zulümleri kınamakta ve saltanat mefhumu ile bağdaştırmamaktadır¹²³. O, Alâü'd-dîn'in *Sivas*'ta bulunduğu sırada kadir gecesine tekaddüm eden günde çevgân oynamasını, at sürmesini, ramazanda oruç yemesini, iştret âlemleri tertib etmesini de hoş karşılamıyor¹²⁴.

Bu derece ileri gitmemek ile beraber diğer Selçuklu sultanlarının da dinî taassubdan uzak olduklarını, serbest hareketler yaptıklarını zaman zaman devlet ve ilim adamlarının tenkidlerine uğradıklarını, fakat hiç değil ise zevâhiri kurtardıkları malûmdur¹²⁵. Bununla beraber

117 Reşidü'd-dîn, Selçuk Hatun'u Argun Han'ın karlılarından biri olarak gösterir (Selçuk hatun için bk. Kaymaz, *Pervâne*, S. 246).

118 Aksarâyî, S. 100.

119 Aksarâyî, S. 279.

120 H. İnalçık, *Adâletnâmeler*, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, II. (1965). S. 49.

121 Aksarâyî, s. 89.

122 Aksarâyî, S. 98.

123 Aksarâyî, S. 282.

124 Aksarâyî, S. 282 - 283.

125 Meselâ Süleyman-Şah II için İbn Bibî, içki meclisleri kurduğunu, bununla beraber üç aylarda ve haftanın pazartesi ve perşembe günleri oruç tutacak kadar dindar olduğunu rivayet eder (Turan, Süleyman şah II, İA). Diğer taraftan kadı Tirmizî, Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev I. in gurbette şer'iata aykırı hayat sürdüğü için sultan olamayacağına

gayet tabii olarak eğitim gördükleri sırada sultanlara dinî terbiyede veriliyordu. Meselâ çocuk iken tahta çıkan Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev III. i öğretmeni oruç tutmağa ve namaz kılmağa teşvik etti.^{125 a}.

Eserde Selçuklu sultanlarının devlet erkânına hitab tarzları hakkında bir pasaj da vardır. Kılıç Arslan IV. Pervâne Mu'inü'd-dîn'e *ici* (*ağabey*) şeklinde hitab ediyordu¹²⁶. Genel olarak, sultanların bu şekilde hitabettikleri bilinmektedir¹²⁷.

Taht mücadelelerinde, "ülke hanedan üyelerinin ortak malıdır" prensibinden, iktidarı ele geçirenin, mücadeleyi kaydedenlerin kaderini tayin edebilmesinin örneklerine rastlıyoruz. Müsterek saltanat süren İzzü'd-dîn Keykâvus II., Kılıç Arslan IV. ve Alâü'd-dîn Keykûbad II. den ilk ikisi üçüncü kardeşlerinin lalası Muslih'i elde etmişler ve onu zehirleterek öldürmüşlerdir¹²⁸. Selçuklu sultanlarının kardeşlerini veya oğullarını katlettirme cihetine gitmeyip -devrin anlayışına göre merhametli davranarak- onları habsettirmek ile iktifa ettiklerini gösteren örnekler de vardır. Gerçekden Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev I. kardeşi Süleyman-şah II.ın oğlu İzzü'd-dîn'i¹²⁹; İzzü'd-dîn Keykâvus I. kardeşi Alâü'd-dîn Keykûbad'ı¹³⁰; İzzü'd-dîn Keykâvus II de kardeşi Kılıç Arslan'ı¹³¹ hapsedirmişlerdir.

Ancak bu olaylarda, siyasî hesapların ve çeşitli kliklere mensup devlet adamlarının etkisinin olduğu muhakkaktır¹³².

dair fetva vermiştir. Gıyâsü'd-dîn tahta geçince kadıyı idam ettirdi. (Turan, *Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev I.*, İA). Keyhüsrev II. ise karısı olan Gürcistan kralicesi Rusudan'ın kızının sarayda, memleketinden getirdiği papazlara, dinî tasvirlerle, hıristiyan maiyetine ve özel kilisesi olmasına müsaade etmiştir. Selçuklu sarayında bu gibi olaylar münferit değildi (Turan, *Keyhüsrev II.*, İA).

125a) Aksarâyî, S. 88.

126 Aksarâyî, S. 85. *İci* için bk. a. g. e. S. 85 not: 5.

127 *Hârizmşahlr*'da sultanlar vezîrlere -genel olarak- *hace* unvanı ile hitab ederlerdi (Nesevî, a. g. e., S. 172), Arab. met., S. 104; farsç. terc. S. 136.

128 Aksarâyî, S. 39. Bu olay hakkında kaynakların mütenamekâz ifadeleri için bk. Kaymaz, *Pervâne*. S. 185 - 186.

129 Aksarâyî, S. 32.

130 Aksarâyî, S. 33.

131 Aksarâyî, 2 S. 40.

132 Fazla bilgi için bk. Turan, İA ilgili maddeler.

B. HÜKÜMET TEŞKİLATI

Aksarâyî'nin eserinde Selçuklu hükûmeti teşkilâtına dair oldukça geniş malûmat vardır. Başta vezir olmak üzere nâib-i sultan, atabey, pervâne, müşrif, müstevfî v.b.nin görev ve yetkilerine ait bilgiler bu cümledendir. Ancak yazarın verdiği malûmat *Anadolu'nun Moğol tâbiyeti ve işgali* altında bulunduğu devre ait olduğundan Selçuklu devlet adamlarının görev ve yetkileri "daimî Moğol müdahalesi ve baskısı" faktörü gözönünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Bu bakımdan Aksarâyî'nin eserinde bu bahse taallûk eden konular, *Türkiye Selçuklular'ı* hükûmet teşkilâtının işleyişi hakkında açık bir fikir vermez. Bu durum, devlet mekanizmasındaki vazifelilerin normal görev ve yetkilerini etkilediği gibi, onların sadece, gerçek iktidar sahibi metbûun emirlerini icraya memur birer vasıta oldukları hakikatini de ortaya koyar.

Kuruluş, yükseliş ve duraklama devirlerinde -çağdaşı diğer bütün siyasi teşekküller gibi- *Türkiye Selçukluları Devleti*'nde de iktidarın tek mutlak hâkimi hükümdardı. Saray, hükûmet, ordu ve adalet teşkilâtı mensubları da derece derece kanunların ve geleneğin kendilerine bahsettiği haklar nisbetinde söz sahibiydiler.

Moğol tahakkümü altındaki *Türkiye Selçuklu Devleti*'nde ise sultanlar zaman zaman atabey, vezir, nâib-i sultan ve pervâne'lik makamlarını işgal eden kimselerin elinde kukla vaziyetinde kalmışlardır. Bu durumda *Selçuklu Devleti*'nde iktidarın gerçek sahibi, ancak İlhanlı hükümdarına ve devlet erkânına hesap vermek zorunda olan hükûmet mensublarından biri olmuştur.

Devlet mansıbları sultanların tahta geçişleri veya saltanatlarının İlhan tarafından ibka edilmeleri halinde yeniden tevcih ediliyordu. Saltanat makamının ihraz ettiği yeni hüviyetin icabı olarak başta vazâret olmak üzere yüksek makamlara yeni tâyinler yapılıyordu¹³³. Bunun sebebi, evvelki hükümdar devrindeki hukukî tasarrufların geçerli olmadığı prensibidir.

Bu devrin şartlarının yarattığı bir durum da, hükûmet teşkilâtında yüksek seviyedeki kadroların zaman zaman İlhanlı kadroları ile birleştirilmesidir. Bu vaziyette iki görev ilhan tarafından bir şahsın

133 Meselâ, S. 133'de mansıblara yapılan yeni tâyinler vardır.

uhdesine verilmiştir. Bu da şüphesiz bürokraside koordinasyonu temin etmek içindir.

Diğer taraftan başta sultan olmak üzere bütün devlet erkânı *Meclis-i Yargu*'da mahkeme edilebiliyorlardı.

Aksarâyî'nin üzerinde durduğu hususlardan biri de devletin ikinci derece memurlarının yetersizliğidir¹³⁴. Bu suretle yazar hükümet mekanizmasının aksaması nedenlerinden birini de izah etmiş olmaktadır¹³⁵.

Son olarak şuna da işaret edelim ki, bu devirde mansıpların taşıdıkları isimler daha evvelki devirlerdeki memuriyet isimlerinden farklı değildir.

1. Büyük Divân

Büyük Divân devlet idaresinin en yüksek organı olup, devlet işlerinin görüşüldüğü ve karara bağlandığı kuruldur. *Vezir*'in başkanlığındaki *Büyük Divân*'ın üyeleri, *nâib-i sultan*, *atabey*, *pervâne*, *müstevfi*, *tuğrâî*, *emir-i ârız*, *emir-i dâd* ve *müşrif-i memâlik*'tir¹³⁶.

Müsâmeretü'l-Ahbâr'da, *Büyük Divân*'ın üyeleri, toplantıları, çalışma tarzı hakkında hemen hiç bilgi yoktur. Yalnız Alâü'd-dîn Keykûbad III. devrinde *Yabanlu yaylağı*'nda yapılan bir divan toplantısı hakkında kayıt vardır. Moğol kumandanı Abuşka'nın nezaretindeki toplantı "Hayme-i Divan"da yapıldı. Hattâ Abuşka divân üyelerinden birini, toplantıya geç kaldığını bahane ederek işkence ile öldürttü¹³⁷.

2. Divân Üyeleri ve divanlar

Vezir: Hükümet teşkilâtının başıdır. *Türkiye Selçuklu Devleti* vezîrleri *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'nda aynı makamı işgal eden meslekdaşları gibi, -genel olarak- "ehli kalem"den, yani sivil teşkilât kadrosundandırlar. Ancak Pervâne Muinü'd-dîn ve Fahrü'd-dîn

134 Aksarâyî, S. 143

135 İbn Bîbî'de Alâü'd-dîn Kaykubad'I. devrinde divan muamelelerinin iki tercüman man ve dört münşî ile idare edildiği Moğol tabiyeti devrinde ise on misli bir kadronun mevcut olduğu ve ehliyetli memurların dolgun ücret aldıkları yazılır (Kaymaz *Pervâne*, S. 185)

136 Kaymaz, *Pervâne*, 193. Uzunçarlışı bu kadroya *emir-i dâd*'i koymamıştır. (*Medhal*, S. 97). Protokol için bk. *El-Hoyî, Gunyetü'l-Kâtib* (nşr. A. S. Erzi, Ankara, 1963).

137 Aksarâyî, S. 286 - 287.

Ali ile ilk defa olarak "ehli seyf'den, yâni askerî kadrodan vezîrler işbaşına geldiler^{137a}.

Vezirlerin daha evvel işgal ettikleri makamlar: Aksarâyî'nin bahsettiği ilk vezîr İzzü'd-dîn Keykâvus II. devrinin vezîri İzzü'd-dîn'dir. Aksarâyî onun mesleğinin kadı olduğuna işaret ile yetinmiştir¹³⁸.

İzzü'd-dîn'den sonra vezarete Şemsü'd-dîn Mahmud getirildi. Bu zatın daha evvelki görevi *tuğrâi*'lik idi¹³⁹.

Kısa bir inkita devri dışında uzun yıllar vezarete bulunan Fahrü'd dîn Ali ise, bu makama *nihyâbet-i saltanat*'tan getirildi¹⁴⁰.

Fahrü'd-dîn Ali'nin bir müddet için vezirlikten uzaklaştırıldığı sırada müstevfî Mevdü'd-dîn Mehmed vezarete tâyin edildi.¹⁴¹

Alâü'd-dîn Keykubad III. in veziri Alâü'd-dîn Sâvî'nin ise ¹⁴² evvelki görevi tasrih edilmemiştir.

Vezîrin tâyin şekli : Aksarâyî'nin İzzü'd-dîn Keykâvus II. in ilk defa vezarete kadı İzzü'd-dîn'i, kardeşlerini ekarte ettikten sonra tâyin ettiği şeklinde kaydı doğru değildir. Kadı İzzü'd-dîn bu makama daha evvel üç kardeşin saltanatı zamanında *atabek-i Rûm Celâlü'd-dîn Karatay* tarafından tâyin edildi¹⁴³.

Gene İzzü'd-dîn Keykâvus II. in vezîrlerinden Şemsü'd-dîn Mahmud ise bu memuriyete ilhan tarafından çıkarılan yarlık ile tâyin edildi¹⁴⁴.

137 a Turan da, bazı istisnalar dışında teamüle göre vezirlerin ilmiyye mesleğine mensup olduklarına işaret etmiştir. (*Celâleddin Karatay*, S. 35).

138 Aksarâyî, S. 40. Kadı İzzü'd-dîn vezâretinden evvel *müşrif*, Konya *kadılığı* ve *atabey*'lik görevlerinde bulundu (*Kaymaz, Pervâne*, S. 191).

139 Aksarâyî, S. 63.

140 Aksarâyî, S. 63. Fahrü'd-dîn Ali'nin vezareti sırasında bir ara Pervâne Mu'inü'd-dîn de, Hulagu'nun yarlığı ile Kılıç Arslan IV'e vezîr oldu (*Kaymaz, Pervâne*, S. 55).

141 Aksarâyî, S. 93.

142 Aksarâyî, S. 285. ve dv.

143 Aksarâyî kadı İzzü'd-dîn'in selefi Necmü'd-dîn Nahcevânî'den bahsetmiştir. Bu zat Karatay tarafından üç kardeşin saltanatının başında vezîrlığe tayin edildi. (*Kaymaz, Pervâne* s. 24). Şemsü'd-dîn Mahmud'un Karatay tarafından azlinden sonra, gene Karatay vezârete tekrar kadı İzzü'd-dîn'i getirdi (Bilgi için bk. Turan, *Karatay*, S. 39.)

144 Aksarâyî, S. 63.

Fahrü'd-dîn Ali'nin ise *yarlık* ile tâyin edildiğine dair eserde kayıt yoktur¹⁴⁵. Bu tâyinin İzzü'd-dîn Keykâvus II. tarafından metbûuna danışılmadan yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁴⁶.

Fahrü'd-dîn Ali'nin azl ve haps edilmesini takiben vezârete getirilen Mecdü'd-dîn Mehmed'in tâyin şekli hakkında eserde vuzuh yoktur¹⁴⁷. Mecdü'd-dîn Mehmet'i bu makama o sırada çok nüfuzlu olan Pervâne Muinü'dîn Süleyman getirdi¹⁴⁸. Ancak Fahrü'd-dîn Ali'nin Moğollar tarafından yarguya çekildiği ve Muinü'd-dîn'in de onların sözünden çıkamadığı gözönünde bulundurulur ise, Mecdü'd-dîn bu makama herhalde Anadolu'daki Moğol noyanlarının tasvibi ile tâyin edilmiştir.

Fahrü'd-dîn Ali'nin vezîrlığe ikinci defa tâyini İlhan Abaka'nın yarlığı ile mümkün olmuştur¹⁴⁹.

Vezîr Alâü'd-dîn Sâvî ise¹⁵⁰ her halde *yarlık* ile tâyin edildi.

Vezirlerin görev ve yetkileri: Aksarâyî, Selçuklu vezîrlерinin teşriî, icraî, kazaî ve askerî yetkilerine dair tatminkâr bilgi vermemiştir. Esasen yazar devlet adamlarının idare mekanizmasındaki rolünü, görev ve yetki bakımından belirtmek yerine, nüfuz ve hâkimiyet cihetinden değerlendirmek yolunu ihtiyar etmiştir.

Vezîr Şemsü'd-dîn Mahmud'un nüfuzlu olduğundan bahsetmesi¹⁵¹, Fahrü'd-dîn Ali'nin, Pervâne Mu'inü'd-dîn ile iyi geçinmek zorunda olduğunu belirtmesi¹⁵², iktidarın vezîr Fahrü'd-dîn Ali ile nâib-i sultan Mucirü'd-dîn Emîrşah elinde olduğu¹⁵³nu yazması bunun açık delilleridir.

145 Aynı yer.

146 Kaymaz, *Pervâne*, S. 53).

147 Aksarâyî, S. 93.

148 Kaymaz, *Pervâne*, S. 107.

149 Aksarâyî, S. 94.

150 Aksarâyî, S. 285.

151 Aksarâyî, S. 63.

152 Aksarâyî, S. 96.

153 Aksarayî, S. 140.

Buna mukabil vezîrin icrâî yetkileri meyanında Şemsü'd-dîn Mahmud'un uzak vilâyetlerdeki serleşker ve nâiblerden sultanın sarayındaki *hizmetkârlara* (*hadem ve havâşî*) kadar bütün görevlilerin hiç biri onun emri olmaksızın hiç bir şeye tasarruf edememeleri¹⁵⁴ ve *fermanlar ve menşurlar* (*menâşir-i divâniye*) de yalnız Fahrü'd-dîn Ali'nin alameti olması¹⁵⁵ gibi kayıtlar vardır.

Askerî görev ve yetkileri meyanında orduya komuta etmek de vardı. *Kadı İzzü'd-dîn'in -sultan İzzü'd-dîn Keykâvus II.ı Moğollar ile savaşa teşvik ettikten sonra Aksaray yakınında Sultanhanı civarındaki savaşa katıldığı, fakat şehid olduğu¹⁵⁶, Fahrü'd-dîn Ali'nin Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev III. ile beraber Cimri için yapılan harekâta iştirak ettiği¹⁵⁷, Alâü'd-dîn Sâvî'nin Moğol kumandanı Abuşka ve sultan Gıyâsü'd-dîn MesudII. ile beraber Niğde-Aksaray arasındaki bir kaleyi muhasara ettikleri¹⁵⁸ yazılıdır. Esasen "mühür-ü vezâret ve emâret"¹⁵⁹ *vezir'in* mülkî yetkilerine ilâveten askerî yetkilerinin de bulunduğuna işarettir.*

Protokol bakımından vezir: Vezîrlik makamının sembolü olarak *altın divit*¹⁶⁰ ve *mühür-ü vezâret ve emâret*¹⁶¹ zikredilmektedir¹⁶². Bu arada İzzü'd-dîn Keykâvus II.ın Fahrü'd-dîn Ali'ye *hil'at-ı fâhir* gönderdiği de zikredilmiştir¹⁶³. Vezîrin diğer sembolleri olan *kalensöve*, *dest* (*minder*) ve *tuğ'a* dair bilgi yoktur. Vezîrin makamı veya evi için *dergâh*¹⁶⁴ tâbiri kullanılmıştır.

Vezirin tahsisatı: *Selçuklu Devri Türk Devletleri'nde* vezîrin; 1-Maaş ve masraf tazminatı; 2-Bütün iktâlardan ve sultana ait hass'lardan aldığı âşar; 3-Res'en verilen iktânın geliri olmak üzere başlıca üç gelir kaynağı

154 Aksarayî, S. 62.

155 Aksarayî, S. 63 ve 146.

156 Aksarayî, S. 41 - 42.

157 Aksarayî, S. 130.

158 Aksarayî, S. 295.

159 Aksarayî, S. 94. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev II. in vezîri Şemsü'd-dîn'e murassa kınlı kılıç göndermesi vezîrin askerî yetkilerinin olduğuna delâlettir (Kaymaz, *İdare Mekanizması*, I. S. 11).

160 Aksarayî, S. 63.

161 Aksarayî, S. 94.

162 Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev II vezirine *altın kalem* de göndermiştir.

163 Aksarayî, S. 63.

164 Aksarayî, S. 64.

vardır. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da vezîrin yalnız kendi iktâından bahis vardır¹⁶⁵. Vezîr Şemsü'd-dîn Mahmud'a *Kastamonu vilâyeti*'nin gelirleri "maîşet-i vezâret" olarak verilmiştir¹⁶⁶.

Vezirin azli: *Sahib Fahrü'd-dîn Ali*, vaktiyle *sultan İzzü'd-dîn*'in *Kırım*'dan gönderdiği bir mektub vesilesiyle ona değerli hediyeler ve bu arada bir altın maşrapa gönderdiği bahane edilerek azledildi. *Pervâne Mu'inü'd-dîn* taraftarları Moğol kumandanları ile işbirliği yaparak onu "mesned-i vezâret"den düşürdüler. *Fahrü'd-dîn Ali* yarguya çekildi ve hapsedildi¹⁶⁷. Daha sonra *Fahrü'd-dîn Ali* eski görevine iade edildi. Böylece açıkta kalan *Mecdü'd-dîn Mehmed* vezâretten atabeyliğe tâyin edildi¹⁶⁸, ve görünüşe göre ona "atabek-i Rûm" unvanı verildi. *Sahib Alâü'd-dîn Sâvî* ise, *Selçuklu Devleti*'nin tarihe karışmak üzere olduğu sırada vezîrlikten, Moğol kumandanı *Abuşga*'nın maiyetine girmiş ve *uluğ bitikçi*¹⁶⁹ olmuştur¹⁷⁰.

Nâib-i sultan: Varlığını *Selçuklu Devletleri*'nden yalnız *Türkiye Selçukluları*'nda gördüğümüz¹⁷¹ *nâib-i sultan*¹⁷² vezîrden sonra hükûmette en önemli makamı işgal ediyor idi. *Aksarayî*'nin bu mansıba yapılan tâyine dair ilk kaydı, *emir-i dâd Fahrü'd-dîn Ali*'nin, *niyâbet-i saltanat*'a getirilmesidir¹⁷³. Daha sonra *müstevfî Eminü'd-dîn Mikâil*

165 *Necmü'd-dîn Nahcivanî* vezîrliği kabul etmek için kendisine yılda 720 dirhem tahsisat verilmesini, ümerânın da maaşlarının buna göre ayarlanması şartını ileri sürdü. *Karatay*, ümerânın buna razı olmayacağını bildiğinden, *Necmü'd-dîn*'e eski vezîrlerin en iyi ve en kanaatkârından *Mühezzabü'd-dîn Ali*'nin aldığı yıllık 40000 dirhem tahsisatı kabul ettirmiş, emîrleri de eski aldıklarının yarısına razı etmiştir (*Kaymaz, Pervâne*, S. 181).

166 *Aksarayî*, S. 63. bu vezîre *Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev II. Kırşehir*'in iktâ ve serkeşerlik menşuurunu da verdi (*Kaymaz, Pervâne*, S. 170).

167 *Aksarayî*, S. 92 - 93.

168 *Aksarayî*, S. 95.

169 Görünüşe göre *Çinliler*'den *Karahanlılar*'a geçen *bitikçi*, o devirde hükümdarın yazı işlerini idare eden, devlet esrarına vakıf olan ve vezîr ile aynı önemde yüksek bir memurdu. *Türkler*'den *Moğollar*'a geçen *bitikçi*, *İlhanlılar*'ın büyük divânında divandan çıkacak emir ve kararları yazdırır ve divana ait malî işlere bakardı. Eyalet divanlarındaki *bitikçi*'leri *uluğ bitikçi* seçerdi (*M. Mansuroğlu, Bitikçi*, İA) Ayrıca Bk. B. Spuler, *İran Moğolları*, Ankara, 1957. S. 341, 346, 365, 444).

170 *Aksarayî*, S. 291.

171 *Mısır*'daki *Kölemenler Devleti*'nde gördüğümüz *nâib-i sultan* için bk. *Uzunçarşılı, Medhal*, S. 417 ve dv.

172 *Oğuz Yabgu Devleti*'nde yüksek bir memur olan *Kül-erkin yabgu*'nun *nâibi* veya *vekili* demektir. Bu tâbirin *Türkiye*'ye geldiğine dair delil yoktur. Ancak *nâib-i sultan*'ın menşei bu memuriyet olabilir (*Sümer, Oğuzlar*, S. 52).

173 *Aksarayî*, S. 61.

bu makama tâyin edildi¹⁷⁴. *Niyâbet-i saltanat* makamında uzun yıllar bulunan Mücîrû'd-dîn Emîrşah ise, İlhanlılar'ın Anadoludaki gelirlerini kontrol eden vezîr unvanlı yüksek memur olan Tacü'd-dîn Mü'tez¹⁷⁵'in halefi ve oğludur¹⁷⁶. Emîrşah'ın tâyini, Selçuklular'daki büyük makamlara İlhanlı devlet adamlarının resmen getirilmeleri bakımından önem taşımaktadır.

Niyâbet-i saltanat makamında kısa bir müddet bulunan Kemâlû'd-dîn Tiflisî¹⁷⁷ nin ise, bu makama hangi görevden tâyin edildiği hakkında bir kayıt yoktur.

Fahrü'd-dîn Ali, *Nâib-i sultan*'lığa İzzü'd-dîn Keykâvus II. tarafından tâyin edildi¹⁷⁸. Kaynağımızda *Moğollar*'ın resen tâyin veya etki yaptıklarına dair bir bilgi yoktur. Gene Fahrü'd-dîn Ali'den boşalan bu makama getirilen Eminü'd-dîn Mikâil'in tâyin¹⁷⁹ şekli vâzih değildir. Ancak bu devirde Selçuklu devlet adamlarının metbû devlet nezdinde münferit teşebbüsler yaptıklarını ve emri vâki yaparak kendileri için tâyin yarlıkları temin ettikleri nazarı itibare alınmalıdır.

Mucirü'd-dîn Emîrşah ise bu makama Gıyâsü'd-dîn Mesud II. tarafından tâyin edildi. Sultan bu tâyine ait menşuru tasdik etmesi için ilhana arzetti¹⁸⁰. Emîrşah daha evvel babası Tâcû'd-dîn Mu'tez'in yerine Abaka tarafından tâyin edilmişti ve Anadolu'da vazifedeydi¹⁸¹. Böylece o hem İlhanlı, hem de Selçuklu memuriyetini işgal etmiş oldu.

Niyâbet-i saltanat makamını işgal eden zatın tâyini –diğer bütün yüksek makamlar gibi– İlhanlı veya Selçuklu tahtlarında vâkî değişikliklerde ve hattâ görünüşe göre, ilhanın Anadolu'ya gelişi münasebeti ile tecdit ediliyordu¹⁸².

174 Aksarâyî, S. 64-65.

175 Tacü'd-dîn Mü'tez için bk. A. Eflâki, *Ariflerin menkibeleri*, I, S. LXII.

176 Aksarâyî, S. 134.

177 Aksarâyî, S. 210.

178 Aksarâyî, S. 61.

179 Aksarâyî, S. 64-65.

180 Aksarâyî, S. 138.

181 Aksarâyî, S. 134.

182 Aksarâyî, S. 74, 89, 179, 242, 279.

Nâib-i sultan geniş yetkiler ile mücehhezdi. Hükümdarın gay-bubetinde devlet işlerinin idaresini deruhte eden¹⁸³ *niyâbet-i saltanat* makamını işgal eden kişilerin nufuzlu olacakları¹⁸⁴ tabiidir. Özellikle Anadolu'nun malî bakımdan ikiye taksiminde *Dânişmendiye vilâyeti*¹⁸⁵ nin idaresini üzerine alan *Emîrşah*'ın (diğer kısım *Fahrü'üd-dîn Kazvîni*'ye verilmiş idi) icraî yetkilerinin geniş olduğu görülmektedir¹⁸⁶.

Nâib-i sultan askerî harekâta bilfiil katılıyor ve gerektiği zaman orduya kumanda ediyor idi: Eminü'd-dîn Mikâil, *şehzade* Konkurtay ve *noyanlar*'ın lüzum göstermeleri üzerine *Karamanoğulları* isyanını bastırmak için harekete geçmiş ise de, başaramamıştır¹⁸⁷. Gene Mikâil, Cimri isyanını basırtmak için de faaliyet göstermiş, fakat netice alamamıştır¹⁸⁸. Emîrşah ise, Mesud II.un, isyan eden kardeşi Kılıç Arslan üzerine yaptığı sefere katıldığı¹⁸⁹ gibi, ayaklanan *Luluve kalesi* kumandanı Sâbıkü'd-dîn'in itaatini sağlamıştır¹⁹⁰. Gene Emîrşah, *Niğde-Sivas* civarlarında eşkiyalık yapan Bedrü'd-dîn Veled'i de tenkil etmiştir. Emîrşah, *Aksaray* imam ve şeyhlerine, Bedrü'd-dîn'e teslim olduğu takdirde affedileceği yolunda bir teklif yapacağını, fakat yemininde durmayarak onu öldüreceğini söyledi; günaha girip girmeyeceğini sordu. Onlar bir *hüccet* ile mahzur olmadığı cevabını verdiler. Kendilerine bir de *iktâ* vaadedilen Bedrü'd-dîn ve adamları teslim olunca öldürüldüler¹⁹¹. Bunu müteakib Emîrşah asayişini temin etmek için *Samsun*'a gitti¹⁹².

Nâib-i sultan görev ve yetkilerinden *Moğollar*'a karşı sorumlu idi¹⁹³. Gerçekten Emîrşah hakkında bir kaç defa soruşturma açıl-

183 Aksarâyi, S. 61. *Nâib-i sultan*'ın alâmeti *altın kılıç* idi (İbn Bibî, tıpkı basım, S. 540.)

184 Aksarâyi, S. 97 ve 156.

185 *Dânişmendiye* ve *Karaman* eyaletleri için bk. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*, S. 71-75.

186 Aksarâyi, 154.

187 Aksarâyi, S. 112.

188 Aksarâyi, S. 124.

189 Aksarâyi, S. 171.

190 Aksarâyi, S. 254.

191 Aksarâyi, S. 254-255.

192 Aksarâyi, S. 256.

193 Aksarâyi, S. 158.

mişdır. Bazan İlhanlı şehzadelerinin¹⁹⁴, bazan vezîrlerinin¹⁹⁵ lüzum gösterdikleri sorgular *meclis-i yargu* da yapıyor idi.

Nâib-i sultan protokolun kendisine tahmil ettiği icabları da yerine getiriyordu. Emîrşah, Mesud II.un refaketinde, *ilhan* Keygatu'yu uğurlamak için *Aladağ yaylağı*'na kadar gitmiştir¹⁹⁶.

Makam mahalli *dergâh*¹⁹⁷ olan *nâib-i sultan*'ın maiyetinde *nuvâb* (nâibler)¹⁹⁸, *havâşî ve hadem*¹⁹⁹ vardı. Aksarâyî, onun maiyetindeki yüksek memurlar için *musahib*²⁰⁰ tâbirini kullanmıştır. Emîrşah'a muavin olarak, kardeşi Rûknü'd-dîn Mehmed de yardım ediyordu²⁰¹.

Nâib-i sultan'ın gelir kaynaklarını, maaşının miktarını bilmiyoruz. Ancak geniş iktâları olduğu ve bunların, gelirinin büyük kısmını teşkil ettiği muhakkaktır.

Niyâbet-i saltanat makamını işgal edenler *Moğollar* tarafından azledilebiliyorlardı. Mucirü'd-dîn Emîrşah ise onlar tarafından öldürülmüştür²⁰².

Atabey: *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'daki bilgilerden *atabeylik* hakkında bilgi edinilememektedir²⁰³. *Atabey*'in görevi hakkında en önemli kayıt *O. Turan* tarafından neşredilen *Takarirü'l-manasib*'de *atabeylik* tâyinine dair fermandır. Buradaki "Bütün devlet erkâmı ile saltanat divanı nâiblerinin bütün işlerde atabeyin ittifak ve meşvereti ile hareket etmeleri" ibaresi²⁰⁴ *atabey*'in idareciler kadrosu içindeki önemli fonksiyonunu belirtmektedir.

F. Köprülü de Moğol işgali devrinde *Türkiye Selçuklu Devleti*'nde bu görevin ve unvanın varlığını belirtmiş ve zaman zaman merkezi

194 Aksarâyî, S. 146.

195 Aksarâyî, S. 158 ve 239.

196 Aksarâyî, S. 168.

197 Aksarâyî, S. 149.

198 Aksarâyî, S. 254.

199 Aksarâyî, S. 149.

200 Aksarâyî, S. 253.

201 Aksarâyî, S. 180.

202 Aksarâyî, S. 292.

203 Uzunçarşılı *atabey*'i saray teşkilâtı bahsinde incelemiştir (*Medhal* S. 86). Yeni tedkiklerde *atabey* hükümet teşkilâtı kadrosunda mütalâa edilmektedir (*Meselâ* bk. *Kaymaz, Pervâne*, S. 193).

204 Turan, *Vesikalar*, S. 16. Vesika XXIV.

idarenin başındaki en yüksek âmire *atabek-i azam* lakabı verildiğine işaret etmiştir. Gene *Köprülü, Türkiye Selçuklu Devleti'*nde vilâyetlerin idaresine memur edilen şehzadelerin yanına büyük emîrlerden birinin, sultan tarafından *atabey* olarak tâyin edildiğini yazmıştır²⁰⁵. *Aksarâyi-F. Köprülü'nün* kastedtiği anlamda lala tâbirini kullanmıştır²⁰⁶.

Eserde, Celâlü'd-dîn Karatay'dan *atabey* olarak bahsedilmiş²⁰⁷, iktidarın tek sahibi olduğu devirde ise "hâkim-i memleket" olarak zikredilmiştir²⁰⁸. Eserde, Selçuklu kaynaklarındaki *atabek-i Rûm*²⁰⁹ tâbiri yoktur.

Atabeylik makamına sivil veya askerî ricalden kimseler tâyin ediliyordu. Eserde bahsedilen Karatay, Mübarüzi'd-dîn Ertokuş²¹⁰, Arslan doğmuş²¹¹ ordu kadrosundandırlar. Müstevfilikten vezirliğe, vezirlikten atabeyliğe tâyin edilen Mecdü'd-dîn Mehmed²¹² her halde sivil teşkilât mensubu idi. Son devirdeki atabeylerden Mecdü'd-dîn'in aslı görevi kadılık idi²¹³.

Bazı atabeylerin sultan üzerinde büyük nüfuz sahibi oldukları görülmektedir. Alâü'd-dîn Keykûbad III.ün atabeyi Karahisarî²¹⁴ bu cümledendir²¹⁵.

Pervâne: Eserde *pervânelik* (*pervânegi*) mansıbı hakkında tatkâr bilgi yoktur; Selçuklu kaynaklarında da bu makamın mahiyeti hakkında malûmat azdır. Anlaşıldığına göre *divân-ı pervânegi*, başında bulunan *pervâne'nin* nezâreti altında mülk, iktâ ve sair arazi meseleleri ile uğraşmakta, bunlarla ilgili tâyin, tevcih, tahsis işlemlerini yapmakta, menşur ve beratları hazırlamakta ve defterleri tutmaktadır. Protokolda *pervâne'nin* yeri -görünüşe göre- *vezir, nâib-i sultan, atabey* ve *beylerbeyi'*nden sonra geliyordu²¹⁶.

205 *Ata*, I A.

206 *Aksarâyi*, S. 39.

207 *Aksarâyi*, S. 95.

208 *Aksarâyi*, S. 36.

209 *Atâbek-i Rûm* tâbiri meselâ Anonim (S. 52) de vardır.

210 *Aksarâyi*, S. 32.

211 Arslan doğmuş *Konya'da Atabekiyye medresesi'nun* müessisidir.

212 *Aksarâyi*, S. 95.

213 *Aksarâyi*, S. 279.

214 *Aksarâyi*, S. 285.

215 *Atabey için bk. Turan, Selçuklular*, S. 221-222.

216 Kaymaz, *Pervâne*, S. 192 ve dv.

Aksarâyi'nin konusunu teşkil eden devirde *pervânelik* mansıbı hemen tamamen Mu'inü'd-dîn Süleyman ve oğullarında kalmıştır. *Pervâne Nizâmü'd-dîn Hurşid*²¹⁷ den sonra 1266 yılında²¹⁸ bu makama getirilen Mu'inü'd-dîn²¹⁹ *Türkiye Selçuklu Devleti* tarihinde "*Pervâne devri*"²²⁰ olarak adlandırılan devrin yaratıcısı olmuş, iktidarın gerçek hâkimi olarak devleti idare etmiştir²²¹.

Pervânelik makamına genel olarak ordudan yetişen ve emîr rütbesini alan şahıslar getiriliyordu. Mu'inü'd-dîn, *emir-i hâciblik'ten* bu makama geldi²²². Aksarâyi, onun selefi Nizâmü'd-dîn Hurşid'den "*sâhib-i kalem*" olarak bahsediyor ise de²²³, bu, onun ehli kalemden olduğu manasına gelmez. Zira Hurşid de ümerâdandır. Esasen kaynağımızda *pervâneği*'nin *emâret* deyimi ile beraber kullanılması²²⁴ bu mansıbın askerî karakterinin ağır bastığını göstermesi bakımından önemlidir.

Pervâne'nin maiyetinde, onun *nâibliğini ve hâcibliğini (niyâbet ve hicâbet)* yapan görevliler vardı²²⁵. Nihayet Aksarâyi'de *pervâne* Mu'inü'd-dîn Mehmed ve *pervâne* Rüknu'd-dîn'in kendilerine tahsis edilen mıntikalarda ikâ ettikleri zulumun tafsilatı vardı²²⁶.

Müstevfi: Devletin malî işlerini tanzim eden istifa müessesesinin başında müstevfi vardır. Müstevfilerin görev ve yetkilerine ait bilgileri Aksarâyi'nin de bahsettiği Mecdü'd-dîn Mehmed'in, *Takarirü'l-Manasib*'daki müstevfiklik menşurlarından öğreniyoruz. Onun başlıca görevi Selçuklu ülkesinin gelirlerini tesbit etmektir. Devlet erkânına, *müstevfi*'yi müstakil olarak tanımaları ve memleket gelirlerinin hesaplanmasında ona ve yardımcılarına müracaat edilmesi

217 Aksarâyi, S. 41.

218 Aksarâyi, S. 45.

219 Aynı yer.

220 Kaynaklardaki "Mu'inü'd-dîn Süleyman devri" adını araştırmacılar benimsemişlerdir.

221 Kaymaz, *Pervâne* için "Anadolu Selçuklu Devleti'nin inhitat yıllarını yaşadığı karanlık devirde, bu devrin kendisine has şartlarından yararlanarak kudret ve nüfuz kazanmış ve bütün bir devlet teşkilâtı, hatta, doğrudan doğruya saltanat makamı üzerinde fiili hâkimiyet kurmuş olan dikkate şayan bir devlet adamıdır" demektedir (*Pervâne*, S. 1).

222 Aksarâyi, S. 45-46.

223 Aksarâyi, S. 41.

224 Aksarâyi, S. 89.

225 Aksarâyi, S. 97.

226 Aksarâyi, S. 209, 217-218, 251-252.

emredilmektedir²²⁷. Necmü'd-dîn Mahmud'a ait diğer belgede ise, müstevfîlik makamının saltanatın direği olduğu, onun divân ile vilâyet ve beldelerin malî işlerini memurlara tefviz, maden ve tuzlalara liyakatli âmiller tâyin etmesi, mülklerin istihrâc ve muhafazasında gayret göstermesi emredilmektedir²²⁸.

Aksarâyî, müstevfîlerden başlıca tâyinleri münasebeti ile bahsetmiştir²²⁹. Bazan bu makamda bulunanlar hükümetin en yüksek iki makamı olan *vezirlik'e* ve *niyâbet-i saltanat'a* tâyin ediliyordu. Gerçekten Eminü'd-dîn Mikâil, *mansab-ı istifâ'dan nâibliğe*²³⁰, Mecdü'd-dîn Mehmed ise *vezirliğe* yükselmişlerdir²³¹. Aksarâyî *istifâ-i memalik* makamını işgal edenlerin görev ve yetkilerinden ziyade kişilikleri ve icraatları üzerinde durmuş, Mecdü'd-dîn Mehmed ve Celâlü'd-dîn'in seçkin ve kültürlü olduklarını belirtmiştir²³². Şerefü'd-dîn Osman ise vergi toplamak ile görevli olduğu bölgede haksızlık yapmıştır. Hattâ onun devrinde şeyhler zaviyelerini rehine etmeğe mecbur kalmışlardır²³³.

Diğer taraftan Aksarâyî'nin *divân-ı istifâ'daki* dört müstevfiden ikisinin *dalay*, ikisinin de *incu* vergileri ile meşgul olduğundan bahsetmesi²³⁴ *Selçuklu Devleti'nin* son devirlerinde Moğollar'ın kendi teşkilâtlarını yerleştirdiklerini göstermektedir.

Tuğraî: *Tuğra divanı* devletin hârici ve dahili yazışmalarını düzenleyen müessesedir. Sultan namına yazılan bütün ferman, menşur ve misâller (emîrnâmeler), ecnebi hükümdarlara ve memleket dahiline gönderilen fetihnâmeler, muahedeleri kaleme almak başlıca görevidir²³⁵.

Aksarâyî, *tuğraî*'lerden²³⁶ nadiren bahsetmiş²³⁷ görev ve yet-

227 Turan, *Vesikalar*, S. 3-4. Vesika II.

228 Turan, *Vesikalar*, S. 5-6. Vesika III.

229 Aksarâyî, S. 40-41, 65, 73, 149, 210, 236.

230 Aksarâyî, S. 65.

231 Aksarâyî, S. 73.

232 Aksarâyî, S. 89, 97.

233 Aksarâyî, S. 223-224.

234 Aksarâyî, S. 180 ve 228.

235 İslâm devletlerinde mevcut olan *inşâ divânı*, *Selçuklular* devrinde *tuğra divânı* adını almıştır. Bunun sebebi, bu divândan sultan namına çıkan belgelerin, eski *Türk* hâkimiyet telâkkisi mucibince *tuğrayı* ihtiva etmesidir (Turan, *Vesikalar*, S. 23).

236 *Oğuz Yabgu Devleti'nde Yabgular'ın* mühürlerine ve fermanlarına *tuğrağ* (*tuğra*) deniliyordu. O devirde bu kelimeyi diğer Türkler bilmiyorlardı (Sümer, *Oğuzlar*, S. 53).

237 Aksarâyî, S. 62, 218, 249.

kilerine dair bilgi vermemiştir. Yalnız *tuğrâi Şemsü'd-dîn Mahmud'un Hulagu'yu ziyarete gittiği, iltizam ve vezâret için yarlık elde ettiği* kayıttır²³⁸.

Müşrif-i memâlik: *Müşrif-i memâlik* "aslî defterlerin düzeltilmesi, memleketlerin yazılması, divan (hazine) mallarının meydana çıkarılması, beldelerin ahval ve muamelâtı ile, hanedana ait binaların gelir ve masraflarının bilinmesi için gayret gösteren, takrir ve beratlar üzerine nişan koyan" görevlidir²³⁹.

Aksarayî, *müşrif-i memâlik'ten* ancak tayin münasebeti ile bahsetmiştir²⁴⁰. Eserin sonlarında *müşrif-i memâlik* Seyyid Hamza'nın divân toplantılarına katıldığı ve Moğollar tarafından idam edildiği hakkında bir kayıt vardır²⁴¹.

Eserde, şer'î kanunlar dışında örfî davalara bakan mahkemenin başkanı olan ve sultanın emri ile emirleri tevkif etmek ile görevli²⁴² *emir-i dâd* hakkında az (emir-i dâd Fahrü'd-dîn Ali'nin İlhanlılar'a elçilik ile gönderilmesi²⁴³ ve *emir-i dâd* Eminü'd-dîn'in *üstâdü'd-dâr* ve *mütevelli-i evkaf-ı memalik* görevlerine tâyini)²⁴⁴ ve askerî şahısların iktâlarına, gelirlerine, maaşlarına ve birliklerin teçhizatının kayıt ve kontroluna bakan divân'ın başkanı *emir-i arız*²⁴⁵ hakkında hiç bilgi yoktur.

Diğer yüksek makamlara gelince, şimdiye kadar araştırmacıların görev ve yetkileri hakkında kesin bir sonuca varamadıkları *nâzir-ı memâlik*, görünüşe göre, malî denetim müessesesinin başıdır²⁴⁶. Aksarayî, *nâzir-ı memâlik'i* zikretmiştir²⁴⁷.

238 Aksarayî, S. 62. Bu zatın *tuğrai*liğe tayin menşuru: Turan, *Vesikalar*, Vesika XXIX.

239 Turan, *Vesikalar*, S. 20, Vesika XXVI.

240 Aksarayî, S. 74, 89, 93, 140, 279.

241 Aksarayî, S. 286.

242 Turan, *Vesikalar*, S. 132. Selçuklu iktâlarında ve ikâ askerleri arasındaki şer'iat haricindeki davalara bakan *divan-ı mezâlim* Türk ve İslâm hukuk ve örflerinin sonucudur (S. 47).

243 Aksarayî, S. 41.

244 Aksarayî, S. 88.

245 Uzunçarşılı, *Medhal*, S. 105.

246 Turan, *Vesikalar*, S. 177-18. *Divân-ı nazar-ı memalik'in Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Harizmşahlar teşkilâtındaki rolü* de tam olarak anlaşılmamıştır. Gerçekten H. Horst malî işlere bakan bu divânın yalnız bir belgede zikredildiğini, görevleri hakkında bilgi olmadığını kaydetmiştir. (*Die Staatsverwaltung Der Grosselgußen und Horazmsahs*, Wiesbaden, 1964. S. 39; Tenkidi ve tercümesi: M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları*, Tarih Araştırmaları Dergisi, II (1966), S. 328.

247 Aksarayî, S. 93.

Evkâf-ı memâlik, görünüşe göre sosyal hayatta önemli rolü olan vakıfların düzenlenmesi ve organizasyonu için kurulmuştur. *Kadı'l-kudât* mevkiinde bulunan kimse aynı zamanda vakıflara nezaret ediyordu. Ancak zaman zaman bu makama müstakil tâyinler yapılmış²⁴⁸, bazan de görevlerinin yakınlığı dolayısıyla *divân-ı işraf* ile *evkâf-ı memalik* veya *tuğra* mansıplarının aynı şahısın uhdesine verildiği olmuştur²⁴⁹.

Müsâmeretü'l-Ahbâr'da *evkâf-ı memalik*'e dair en önemli kayıt yazarın Gazan Han'ın yarlığı ile mütevelliliğe tayini hususundaki pasajdır. Bu münasebet ile mütevellinin harab olan kervansarayları tamir ettirmek görevi ile mükellef olduğunu da öğreniyoruz²⁵⁰.

İdare teşkilâtına ait pek az bilginin bulunduğu eserde *mutasarıf*²⁵¹ tâbiri geçmektedir. Bu, o devirde iktâ sahibi anlamına geliyordu.

Aksarâyî, divânlarda ve vilâyet teşkilâtında çalışan vazifelilerden *nuvvâb* (nâibler) ve *kârdârân* (memurlar) olarak bahsetmiştir. *Nuvvâb*, bilindiği gibi, merkezde veya taşradaki yüksek memurların vekilleridir. Aksarâyî, *nuvvâb*'dan tâyinleri ve gönderilen fetih-nâmeler dolayısı ile bahsetmiş ve hemen daima *kârdârân* ile beraber kullanmıştır²⁵². Bundan başka *küttâb* (kâtibler)²⁵³ *âmil* (geniş mânâda memur, dar mânâda tahsildar)²⁵⁴ ve *debîr* (kâtib)²⁵⁵ deyimleri de vardır. Memurların kavmî durumuna da değinen yazar özellikle İlhanlı devlet adamlarının maiyetinde Anadolu'ya gelen geniş bir kadronun varlığını belirtmekte, bunların *İran*'a veya başka ülkelere mensub olduğunu yazmaktadır: *Taberistan, Kirman, Horasan, Irak-ı Acem, Erran, Gürcistan* v.s.²⁵⁶.

C. ASKERİ TEŞKİLÂT

Türkiye Selçuklu Devleti'nin karakteristik vasfı askerî bir bünyeye sahip olmasıdır. Bu bakımdan ordu devlet ve toplum hayatında

248 Turan, *Vesikalar*, S. 45.

249 Aksarâyî, S. 140. Turan, *Vesikalar*, S. 22.

250 Aksarâyî, S. 304.

251 Aksarâyî, S. 256 ve 259.

252 Aksarâyî, S. 46, 89, 105, 108, 253, 262, 263.

253 Aksarâyî, S. 219.

254 Aksarâyî, S. 239.

255 Aksarâyî, S. 270.

256 Aksarâyî, S. 149 ve 300.

önemli bir mevki işgal ediyordu. Devlet teşkilâtında da askeri kadrolar sivil kadrolara nazaran daha geniştir. Devlet ileri gelenlerinin büyük bir kısmı “ehl-i seyf”den olup emîr rütbesini taşıyordu.

Devrimizde olduğu gibi o zaman da silâhlı kuvvetler idare ve harekât gibi iki ana şube ile yöneltiliyordu. Orduya ait bütün idarî işlere büyük divana bağlı olan *divân-ı arz* bakıyordu (Gördüğümüz gibi *Müşâmeretü'l-Ahbâr*'da bu divana ait bilgi yoktur). Harekât işleri ise, devletin yönetiminde birinci derecede söz sahibi şahsiyetlerden olan *beylerbeyi*'nin uhdesindeydi.

1. Ordunun bünyesi

F. Köprülü, Türkiye Selçuklu Devleti ordusunun yedi şubeden meydana geldiğini yazmıştır: a) Merkezde sultanın şahsına bağlı olan kuvvet, Bunlara “müfred, gulam, mülâziman-ı yatak” deniliyordu. Sarayda vazifeli olan serhenkler, candarlar ve perdedarlar bu zümreye dahildiler. Meselâ XIII. yüzyılda bunların sayılarının beşyüz kadar olup, menşelerinin de *Kazvin*'li, *Deylem*'li ve *Frank* olduğunu biliyoruz. b) *Kayseri* başta olmak üzere *Sivas, Harput, Develi-Karahisar, Niksar, Malatya, Erzincan, Niğde, Lâdik, Honas* gibi önemli askerî merkezlerdeki muhafaza kuvveti. Bu merkezlerle bağlı olan mıntıkalarındaki iktâ sahipleri, *Türkmenler* ve müstahkem mevkiilerdeki daimî kuvvetlerin komutanları o mıntıkanın *subaşı (serleşker)*sına tâbiydiler. c) Merkezde veya kendi mıntıkasında bulunan büyük iktâ sahibi devlet ricâlinin şahıslarına bağlı olan gulâm veya ücretli askerlerden mürekkep kuvvet. d) Küçük iktâ sahiplerinin maiyetindeki kuvvet (Tımarlı sipahiler). e) Uclarda ve beylerinin emrindeki kuvvet. Barış zamanında dahi komşu devletlere (*Bizans, Ermeni ve Gürcüler*'e) akın yapan bu *Türkmenler*'in fırsat buldukça isyan çıkardıklarını da biliyoruz. f) Harp zamanında fazla askere ihtiyaç olunca *Türkmenler*'den veya ülke dahilinde yaşayan yabancı ırklara mensub halktan ücret ile tutulanlar. g) *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin vasallığını kabul eden veya bir anlaşma gereğince harp zamanında belli miktarda asker vermeği taahhüt eden müslüman veya hıristiyan devletlerin gönderdikleri kuvvetler²⁵⁷.

Aksarâyi'nin söz konusu ettiği devirde *Türkiye Selçuklu Devleti* ordusunu meydana getiren şubelerde Moğul işgali sebebiyle- değişiklik

257 Köprülü, *Bizans Müesseseleri*, S. 241 ve dv.

olmuştur. Şüphesiz sultanın şahsına bağlı olan "hasa ordusu" muhafaza edilmiştir. Gene müstahkem mevkilerdeki kuvvetlerin'de muhafaza edildiğini biliyoruz. *Türkmenler*'in ise -bu devirde daimî iğtişâş unsurunda olduklarından- Selçuklu ordusunun kadrosunda oldukları düşünülemez. Fakat ücretli askerlerin ordudaki varlığının devam ettiği anlaşılmaktadır. Askerî merkezlerdeki kuvvetler ile büyük iktâ sahipleri emrindeki kuvvetlerin ise sayısının azaldığı muhakkaktır. Ordu mevcudunun 1277'ye kadar olan yıllarda azalmasının ve devletin yıkılışına tekaddüm eden senelerde ordunun hemen tamamen ortadan kalkmasının en önemli sebebi, iktâ sisteminin Moğol işgali ile sarsılmasıdır. Selçuklu ordusuna önemli sayıda asker veren iktâ mntıklarının bilhassa Kılıç Arslan IV. devrinde mülk haline getirilmesi, ordunun sonu olmuştur²⁵⁸. Esasen Moğollar'ın da Selçuklu ordusunu kontrol altında tuttukları ve kemiyet olarak büyümesine mâni oldukları muhakkaktır²⁵⁹.

Bu itibarla bu dönemde Selçuklu ordusundaki boşluk Moğol askeri tarafından doldurulmuştur. Harekât ortaklaşa yürütülmüş, karma Selçuklu-İlhanlı ordusu bazan Türk, bazan Moğol komutanların yönetimine verilmiştir.

Bu devirde Selçuklu ordusunun vazifesi hemen tamamen ülke dahilindeki isyanları bastırmağa inhisar etmiştir. Bu itibar ile *Moğollar*'ın kuvvetlerini harekâta iştirak ettirmeleri tabiidir. Aksarâyî, ortak Selçuklu-İlhanlı harekâtına dair müteaddit örnekler vermiştir. Batıdaki uc vilâyetlerinde çıkan karışıklık üzerine "Leşker-i Moğol ve Müslüman" harekete geçmiş ve isyanı basırtmıştır²⁶⁰. Pervâne Mu'inü'd-din'de *Moğol ve Tacik* (Müslüman Anadolu askeri) birliklerinden müteşekkil bir kuvvet ile *Karamanoğulları* üzerine yürüdü²⁶¹.

258 Pervâne'nin ölümünden (1277) sonra *İlhanlılar* Anadolu'yu işgal ettiler; *Selçuklu Devleti* ve ordusu da fiilen ortadan kalktı, iktâ idaresi de yıkılmış oldu. Bu tarihten itibaren Aksaray'ın Anadolu'da vukuundan bahsettiği isyan ve kargaşalıkların başlıca âmili meslek ve maişetlerini kaybeden iktâ sahipleridir (Turan, *İktâ İA*).

259 *Kösedağ savaşı* sırasında (1243) 80. 000 olan *Türkiye Selçuklu Devleti* Moğol tâbiyetine girdikten sonra tedricen azalmış ve zamanla birkaç bin kişilik bir kuvvet haline gelmiştir. Buna mukabil Anadolu'daki Moğol askerleri de artmıştır. Bu devirde Selçuklu ordusu 5000-6000 kişi kadardı. Beylerbeyi *Haturoğlu*'nun emrinde 4000 kişi vardı. Pervâne *Sinob'u Dânişmend ili, Niksar* ve *Samsun* çevresinden topladığı 4000 kişi ile fethetti (Kaymaz, *Pervâne*, S. 238, 255, 84).

260 Aksarâyî, S. 71.

261 Aksarâyî, S. 111.

Gene Pervâne, *Memlûk sultanı* Baybars'ın *Anadolu*'ya gelmesi üzerine *Tacik*-ve herhalde ücretli askerler ile- harekete geçti²⁶²; daha sonra Moğol noyanları ile beraber uc vilâyetlerine yürüdü²⁶³. Keyhatu'nun emri üzerine Mesud II. kardeşi Kılıç Arslan'ın isyanını bastırmak için emrinde *Tacik ve Moğol* askerleri olduğu halde *Kastamonu*'ya yöneldi. *Türkmenler* müttefikleri bozguna uğratmışlar, sultanı esir almışlardır. Sultan bilâhare kurtarılmıştır²⁶⁴.

2. Orduda komuta mevkii ve hiyerarşi

Selçuklu ordusuna harekât sırasında sultan, *vezir*²⁶⁵ veya *melikü'l-ümerâ* unvanı verilen komutan kumanda ediyordu. Bu sırada sultana *emirler* (*ümerâ*), *serleşkerler* (*sipehdârân-ı memâlik*), *reisler* (*rüesâ*) ve *ileri gelenler* (*mu'teberân*) refakat ediyorlardı²⁶⁶. Harekât emrini ekseriya ilhan veya *Anadolu*'da görevli şehzade veya noyanlar veriyorlardı²⁶⁷.

Beylerbeyi, *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin merkezinde en yüksek askerî makamı işgal ediyordu.²⁶⁸ *Beylerbeyi* protokolda bütün devlet teşkilâtı içinde askerî ricalin en ön safındaydı²⁶⁹. Ancak, uçlarda üç -Keykûbad I.ın güney sahillerini fethetmesinden sonrabeliki de dört olmak üzere uc *beylerbeylikleri* vardır. Sultan tarafından sefere gönderilen ordunun başındaki kumandana "melikü'l-ümerâ" unvanı veriliyordu²⁷⁰. Kaynağımızda geçen "sipehdâr-ı bü-

262 Aksarâyî, S. 113.

263 Aynı yer.

264 Aksarâyî, S. 170 ve dv.

265 Aksarâyî, S. 112).

266 Aynı yer.

267 Aksarâyî, S. 130.

268 Sümer, "Oğuzlar'da bir memuriyet olarak beylerbeyinin mevcudiyetinin malûm olmadığını, ancak Salur-Kazan Bey'in bazen *beylerbeyi* unvanı ile de anıldığını yazıyor (*Oğuzlar*, S. 387). Türk-İslâm devletlerinde devlet erkânının protokoldaki yerini tâyin ve tasrih etmek sultanın yetkileri cümlesindendi. Nitekim İzzü'd-dîn Keykâvus I. devrinde *emir-i meclis*'lik makamı-sultanın bu makamı işgal eden zata itimat ve teveccühü sebebiyle-en yüksek askerî mevki olan *beylerbeyi*'nin üstünde tutulmuştur. (Kaymaz, *İdare Mekanizması*, I, S. 142). Sultan Celâlü'd-dîn Hârizmşah'da veziri Şerefü'l-mülk'e protokolda-seleflerinininkine nazaran- daha dîn bir mevki vermişti (Nesevî, *Histoire du Sultan Djelal Ed-Din Mankobirti*, S. 292).

269 Kaymaz, *İdare Mekanizması*, I, S. 126.

270 Kaymaz, *İdare Mekanizması*, I, S. 126).

zürğ" veya "emîr-i büzürğ" tâbiri ise uc *beylerbeyliği*'ne tekabül etmektedir²⁷¹.

Müsâmeretü'l-Ahbâr'da beylerbeylerinden daha çok tâyinleri²⁷² münasebetiyle bahsedilmektedir²⁷³. Beylerbeyinin, diğer devlet erkânı gibi iktâları var idi. Meselâ Hatıroğlu Şerefü'd-dîn, Niğde mukta idi²⁷⁴. Beylerbeylik makamına "emâret-i beylerbeyi" deniliyor ve o, "sipehdâr-ı kebîr"²⁷⁵, "sipehdâr-ı memleket"²⁷⁶ unvanını da taşıyordu. Beylerbeyi icraatından dolayı Moğollar'a karşı sorumlu idi ve yarguya çekilebiliyordu.

Uc beylerbeyliği "emâret-i vilâyet-i uc"²⁷⁷ olarak zikredilmektedir²⁷⁸.

Vilâyetlerde *serleşker*²⁷⁹ vardı. Bunlar aynı zamanda *emîr-i leşker-i vilâyet*²⁸⁰ veya *sipehdâr-ı vilâyet*²⁸¹ olarak da zikredilmiştir. *Serleşker*'ler görevli buldukları vilâyetin en yüksek askerî âmiri idi²⁸². Bunlar aynı zamanda emniyet ve düzeni sağlamak ile mükelleftirler²⁸³. Savaş zamanında orduya katılıyor, *sultan*'ın veya *melikü'l-ümerâ* lâkabını taşıyan başkumandanın maiyetine giriyordu²⁸⁴.

Serleşkerlerin emrinde kale *kütuvâli (muhafızı)*²⁸⁵ bulunuyordu.

271 Kaymaz, *Pervâne*, S. 210 ve dv.

272 Bu devirde Yavtaş, Kont, İstabl, Hatıroğlu Şerefü'd-dîn ve Azizü'd-din *beylerlik* görevinde bulundular. Bunlardan Kont İstabl hıristiyandır. *Türkiye Selçuklu Devleti*'nde ihtida eden devlet adamları olduğu gibi, dinini muhafaza edenler de vardır (Fazla bilgi için bk. Kaymaz, *İdare Mekanizması*, I, S. 131 ve 152).

273 Aksarâyi, S. 40, 49, 89.

247 Aksarâyi, S. 74.

275 Aynı yer.

276 Aksarâyi, S. 82.

277 Aksarâyi, S. 74.

278 Aksarâyi, S. 132.

279 Aksarâyi, S. 63, 98, 101, 113, 130.

280 Aksarâyi, S. 191.

281 Aksarâyi, S. 100, 111, 281.

282 Sümer, *Oğuz Yabgu Devleti*'nde *sü-başı*'nın ordu komutanı anlamına geldiğini ancak sayısının bilinemediğini, *Selçuklular*'ın bu memuriyeti ve kelimeyi Anadolu'ya getirdiklerine işaret ediyor (*Oğuzlar*, 52).

283 Aksarâyi, S. 113.

284 Aksarâyi, S. 130.

285 Aksarâyi, S. 71, 107, 108, 254.

Kütüval'in maiyetinde *hâris, durc-dâr, diz-dâr* vardı²⁸⁶.

Yüksek rütbe sahibi kumandanlardan olan *emîrî-s-sevâhil*²⁸⁷ veya *melikü's-sevâhil*²⁸⁸ in görev ve yetkileri hakkında eserde bilgi yoktur. Ancak *melikü's-sevâhil*'likte bulunmuş olan Bahaü'd-dîn ve Hoca Yunus'un asî *Türkmenler*'i tenkil etmek ile görevlendirildikleri, fakat başaramadıkları yazılıdır²⁸⁹. Bunların emrinde donanma bulunuyordu²⁹⁰. Bu devirde Selçuklu donanmasının *varlığını* Pervâne'nin 1266 yılında, *Sinob* harekâtı sırasında kullandığı gemilerin *varlığından* anlıyoruz. Gerçekten o, kara tarafından sonuç alamayacağını anlayınca, şehri donanma ile abluka etmiş, bin kadar askeri gemilere bindirerek hücumla geçirmiş *Sinob*'u zapt etmiştir²⁹¹.

Sultan ve kumandanlar haberleşme için *kussâd* (*kâsıdlar-haberciler*) kullanıyorlardı. *Kussâd*, bir sultanın cülûsu haberini ülkenin her tarafına bildirmek, vilâyetlere fetihnâme²⁹², emsile (misâller) ve fermanlar ulaştırmak²⁹³, devlet erkânı arasında haberleşmeyi temin etmek²⁹⁴ ve istihbarat yapmak ile²⁹⁵ görevliyidiler^{295 a}.

286 Turan'ın neşrettiği Konya kalesi *Kütüvali*'nin tâyinine ait belgeye göre, onun görevi kaleyi muhafaza ve murakabe etmek, evlerin, anbarların, zahire ve silâhlarının yazılması için çalışmak kale halkını müreffeh ve rahat tutmak, uygunsuz hareket edenlere ceza vermek, kale muhafızlarına ihtimam göstermek, kaleye kefilsiz girilmesini engellemek, kale muhafızlarını kapı ve burçlarda bulundurmaktır (*Vesikalar*, S. 34. Vesika XXXII).

287 Köprülü'ye göre, *Türkiye Selçuklu Devleti* teşkilâtında XIII. yüzyılın ilk yarısının sonlarında *Reisü'l-bahr* unvanlı büyük bir memur devletin Karadeniz deki en önemli denizüssü Sinop'ta görevliydi. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu ümerâsı arasında önemli mevkii olan *emirî-s-sevâhil* Hoca Yunus ve *melikü's-sevâhil* Bahaü'd-dîn'in isimleri başlıca kaynaklarda vardır. Köprülü'nün tahminine göre reisü'l-bahr unvanı Moğol devrinde evvelâ *emirî-s-sevâhil*'e sonra da *melikü's-sevâhil* şekline girmiştir (*Bizans müesseseleri*, S. 207). Diğer taraftan P. Wittek'in 676 (1277-78) yılında Alanya'da bir camiin kitabesinde *emirî'l-sevâhil* ve gene başka bir kitabedeki *melikü's-sevâhil* ibaresi bulunduğu kaydı (*Menteşe Beyliği*, Ankara, 1944, S. 30) bu memuriyetin devletin Akdeniz kıyılarını kapsayan bölümünde de bulunduğunu gösterir. Esasen Bahaü'd-dîn ve Hoca Yunus bu mntıkada görevliyidiler.

288 Aksarayî, S. 74, 112, 122.

289 Aksarayî, S. 112, 122.

290 Uzunçarşılı, Medhal, S. 130.

291 Aksarayî, S. 83. Bu harekât sırasında gemilere mancınık yerleştirildi (Kaymaz, Pervâne, S. 84).

292 Aksarayî, S. 72.

293 Aksarayî, S. 103.

294 Aksarayî, S. 68.

295 Aksarayî, S. 105.

295 a Selçuklular'da islâmî unvan ve lâkablardan başka Türkçe unvanlar da vardır. Bun-

3. Orduda at ve silâhlar

Ordunun genel olarak süvârilerden mürekkep olduğu nazarı itibara almır ise, atın²⁹⁶ orduda işgal ettiği mevkiin önemi anlaşılır.

Özellikle sultanlar ata büyük önem veriyor ve iyi birer süvari oluyorlardı. Meselâ Keyhüsrev III. çok iyi ata binerdi²⁹⁷. Kılıç Arslan IV. ise *Aksaray sarayı*'nın merdivenlerini at ile iner ve çıkardı. Maiyetinin bunu *menetmesine* rağmen onları dinlemiyordu²⁹⁸. Bu durumda o devride at yetiştiriciliğinin çok ilerdiğini ve at neslinin de islâh edildiğini anlıyoruz. Gerçekten Pervâne'nin *Moğollar* tarafından öldürüleceğini anlayan *havâssi*'ndan biri ona özel şekilde yetiştirilmiş dört arab atı getirdi. On gün on gece koşabilecek kudretleri olan bu atlar ile kaçmasını teklif etti. Pervâne bu teklifi kendisi kaçtığı takdirde *Moğollar* tarafından halka zulüm yapılacağını ileri sürerek, reddetti²⁹⁹.

Bilindiği gibi, at, o devirde kıymetli bir hediye addediliyordu. *Nâib-i sultan Emirşah*, *Niğde* civarındaki bir kalede tahassün eden *Türkmenler*'in isyanını bastırmak için yürüyünce, *Türkmenler* ona ve beraberindeki Moğol kumandanına atlar gönderdiler. Emirşah, at hediye edilmesine rağmen kaleyi aldı³⁰⁰.

Türkiye Selçuklu Devleti ordusu devrin bütün klasik silâhlarına sahipti³⁰¹.

4. Yaylak ve kışlak yerleri

Yaylak ve *kışlak*'lar savaş zamanı dışında, ordu kumandanlarının ve efradının istirahatete çekildikleri yerlerdir. *Yaylak* ve *kışlak*'larda ordu mensubları buldukları bölgede dağılıyorlardı. Bu bakımdan

lar, Göktürk ve Uygurlar'dan Karahanlılar'a ve Selçuklular'a intikal etmiştir. Bu unvanlar Türklere ve menşei Türk olan makamlara inhisar etmiştir. Emirlere uluğ hass alp uğurlu, sübaşı beg.; uc kumandanlarına sipeh-bad-i diyâr-i uc, kale muhafızlarına kutluk bilge hâss kütüvâl beg, emîr-i arız için kutluk bilge inanç âriz beg gibi (*Turan, Vesikalar*, S. 174).

296 At için: bk: S. Batu, *Türkler ve at*, Ankara, 1952; Sümer, Oğuzlar, S. 396; Turan, *Selçuklular*, S. 269. *Türkler'de at için şimdilik bk.E. Esin, The Horse in Turkic Art, CAJ, (1965) X / 3 - 4 s. 67 - 227.*

297 *Aksarâyî*, S. 88.

298 *Aksarâyî*, S. 82.

299 *Aksarayî*, S. 117.

300 *Aksarayî*, S. 254.

301 Silâhlar için bk. Uzunçarşılı, *Medhal*, S. 117; Turan, *Selçuklular*, S. 268.; Arrade, *EI*³.

İlhanlı işgali devrinde Moğollar'ın *yaylak*'ta olmasından faydalanarak isyana tevessül edenler oluyordu³⁰². *Yaylak* ve *kışlak* yerinin seçimi önemlidir. Moğollar Anadolu'ya geldiği ilk zamanlarda kumandanları *yaylak* ve *kışlak* yerlerini Selçuklular'dan soruyorlardı³⁰³.

Anadolu'da bazı yerlerin hem *yaylak*, hem *kışlak* için uygun olduğu anlaşılıyor. Kılıç Arslan I. *yaylak* ve *kışlak* için *Birecik*, *Urfa*, *Diyarbakır* ve *Fırat sahilleri*'ni tercih etmiştir³⁰⁴. Keza Moğollar'ın *Erzincan*'ı *yaylak* ve *kışlak* için seçtiklerini biliyoruz³⁰⁵.

Selçuklu ve Moğol orduları başlıca *Aksaray*'da *Rıbât-ı Kılıç Arslan* civarında³⁰⁶ *Delüce*³⁰⁷, *Niksar*³⁰⁸, *Karabük*²⁰⁹, *Sakarya*³¹⁰, *Konya*³¹¹'yi *kışlak* olarak kullanıyorlardı. *Yaylak* için ise *Kırşehir*³¹², ve *Yabanlu*³¹³ yu tercih ediyorlardı. *Yabanlu*³¹⁴ Selçuklu ordularının Doğu ve güneye yapacakları seferlerde toplanma yeri idi. *Ruzbe ovası*³¹⁵ ise, payitahttan sefere çıktığı zaman ilk konaklanan veya ordugâh kurulan yerdir³¹⁶.

5. Ordu âdetleri

Orduda disipline büyük önem veriliyordu. Sultan Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev III. ve vezîr Fahrü'd-dîn Ali, Cimri isyanı sırasında sefere katılmayan *emir-i buzürg-i uc* (*uc beylerbeyi*) Ali bey'i ve maiyetini öldürttüler³¹⁷.

302 Aksarâyi, S. 71.

303 Aksarayî, S. 41.

304 Aksarâyi, S. 27.

305 Aksarâyi, S. 145.

306 Aksarâyi, S. 42.

307 Aksarâyi, S. 108, 112, 192.

308 Aksarayî, S. 309.

309 Aksarâyi, S. 311.

310 Aksarâyi, S. 312.

311 Aksarâyi, S. 113.

312 Aksarâyi, S. 85.

313 Aksarâyi, S. 286, 308.

314 Turan'a göre Sivas-Elbistan arasında olduğu anlaşılmaktadır. (Selçuklular, S. 236).

315 Aksarâyi, S. 69.

316 *Ruzbe*, *Konya*'nın 6 km. kuzeyindedir.

317 Aksarâyi, S. 132.

Orduda *gây-u çevgân* (*çevgan oyunu*) rağbettteydi. Hatiroğlu isyanı sırasında katledilen ikiyüz Moğol'un başı ile askerler *çevgan* oynamışlardır³¹⁸.

Savaşlarda rehin usulü de tatbik ediliyordu. İsyân eden *Lûlûve kalesi* kütuvahı *Sâbıkü'd-dîn* üzerine hareket eden *nâib-i sultan* Emirşah, nâiblerinden birini ve küçük oğlunu rehin olarak kaleye gönderdi. Bunun üzerine *nâib-i sultan*'ın huzuruna gelen *kütuval* itaatini arzetti. O, kaleye döndüğünde rehin olarak gönderilenlere hediye verdi ve dönmelerine müsaade etti³¹⁹.

Bir ülke zaptedildiği veya bir isyan bastırıldığı zaman *fetihnâme* yazılması usuldendi. Aksarâyî –devrin şartları icabı– daha ziyade bastırılan isyanlar sebebiyle gönderilen *fetihnâmeleri* söz konusu yapmıştır. Kılıç Arslan IV. devrinde Türkmenler'den *Karaman*, *Zeynü'l-hac* ve *Bunsuz*'un isyanının bastırılmasını takiben hazırlanan *fetihnâmeler* emin *kâsıdlar* ile bütün vilâyetlere gönderildi³²⁰. Cimri isyanının bastırılmasını müteakib her tarafa *fetihnâmeler* gönderildi³²¹. İsyân eden Hatiroğlu Şerefü'd-dîn de zafer kazandığını zannederek vilâyetlere *fetihnâme* göndermişti³²².

D. ADALET TEŞKİLÂTI

Türkiye Selçuklu Devleti adalet teşkilâtı bütün ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi şer'î kaza ile örfî kazanın birbirinden ayrılması esasına dayanır. Bu devirde şer'at yanında kanun ve örf, yani sadece hükümdarın iradesinden doğan ayrı bir hukuk prensibi câriydi³²³. Şer'î mahkemelerde evlenme ve boşanma işleri, nafaka ve miras davaları, her türlü tasarruf anlaşmazlıkları, alacak davaları görülmüyordu.

Adalet teşkilâtında reâyâyâ ait davalara bakan ve *kadı'l-kudât*'ın bulunduğu sivil mahkemeler, ordu mensuplarının davalarına bakan

318 Aksarâyî, S. 102-103. Köprülü, top ve çevgen oyunlarının Türkiye Selçuklu sarayında de rağbette olduğunu, İzzü'd-din Kaykâvus'un haftada bir, Alaü'd-din Keykûbad'ın iki defa teşrifat usullerine bağlı kalarak oyun oynadıklarına değiniyor (Edebiyat araştırmaları, s. 84).

319 Aksarâyî, S. 254.

320 Aksarâyî, S. 72.

321 Aksarâyî, S. 132.

322 Aksarâyî, S. 104-105.

323 İnalçık, *Osmanlı Hukukuna giriş*, SBFD, XII (1958), S. 102.

ve başında kadı-i leşker'in bulunduğu askerî mahkemeler vardı. Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, örfî davalara bakan mahkemeye ise *Büyük Divân* üyesi olan *emir-i dâd* başkanlık ediyordu.

O. Turan neşrettiği kadı tâyinine ait menşurlardan *kadı'l-kudât* ve *kadı-i leşker*'lik mansıplarının bazan bir şahsın uhdesine –*Konya* ve başka bir şehrin kadılığı da ilâve edilerek– verildiğini öğreniyoruz³²⁴.

Aksarâyî *kadı'l-kudât* memuriyetini zikretmemiş, sadece *Konya* kadısından ve *kadı'l-asakir*'den bahsetmiştir. Mansıb sahiblerinin başka isimler taşımalarından bu iki memuriyetin aynı şahsın uhdesinde olmadığı anlaşılmaktadır³²⁵.

Yazar, *kadı'l-asakir*'in müradifi olan *kadı-i leşker*³²⁶ tabirini kullanmıştır. Onun, başta *Konya*³²⁷ olmak üzere *Aksaray*³²⁸, *Kayseri*³²⁹, *Sivas*³³⁰, *Tokat* ve *Niksar*³³¹, *Karahisar*³³² kadılarından³³³ bahsettiği halde *kadı'l-kudât* tabirini kullanmamasının sebebi anlaşılabilir değildir.

Aksarâyî, ismen de bahsettiği bu kadıların ilim, irfan ve faziletlerini övmüş, bu arada kadı Nuru'd-dîn Yanbûî'nin, Keyhüsrev III. in talim ve terbiyesi ile görevlendirildiğini de yazmıştır³³⁴.

324 Turan, *Vesikalar*, S. 41.

325 Aksarâyî, S. 90 ve 121. Nitekim Turan'da Selçuklu devri kaynaklarında müstakil olarak *kadıasker*'lerin zikredildiğini bazen de *Konya* kadısının *kadıasker* olduğuna dair kayıtların olduğunu yazıyor (*Vesikalar*, S. 46).

326 Aksarâyî, S. 72.

327 Aksarâyî, S. 90.

328 Aksarâyî, S. 90 ve 306.

329 Aksarâyî, S. 90 ve 121.

330 Aynı yer.

331 Aksarâyî, S. 90.

332 Aynı yer.

333 Kadı'nın haiz olduğu *velâyet-i kaza* yalnız hüküm vermeğe şâmil, bu bakımdan kadı'nın görev ve yetkileri hüküm verme (inşâ) kudretinin sahası içindedir. İnfâz kudreti ise icrâ organının yetkileri cümlesindedir. Bununla beraber *velâyet-i kaza* bazan lafız, ahval ve örfî göre tevzi ve tahdit edilebilir. Bu da zamana ve mekâna göre değişebilir ve genel olarak şer'î hükümlere inhisar eder (E. Mardin, *Kadı*, İA). *Türkiye Selçuklu Devleti*'nde her kadı kendi kaza dairesinde bulunan vakıflara nezaret ediyordu. Kadı'l-kudât ise bütün Selçuklu ülkesinin vakıflarının nazırıdır (Turan, *Vesikalar*, S. 45). Selçuklu kadısı *velâyet-üi kaza*'ya ilâveten vakıf konusunda da icrâ yetkileri ile de mücehhezdi.

334 Aksarâyî, S. 88.

Cezalandırma Şekilleri: Sultanın suçlu olduğuna karar verdiği ve katledilmesini emrettiği şahısların cesedleri bazan köpeklere yediriliyordu. Kılıç Arslan IV., kardeşi İzzü'd-dîn'in dayısı Kirhaye'nin öldürdükten sonra cesedinin köpeklere atılmasını emretti³³⁵. Müstevfi Abdurrahman'ı öldüren bir batını de yakalanınca, maktulun *es-hab'i* tarafından *kısas* olarak öldürüldü ve cesedi köpeklere yedirildi³³⁶.

Cimri yakalandıktan sonra, derisi başından ayağına kadar yüzülmüş, içine saman doldurulmuş ve bir merkebe ters bindirilerek³³⁷ şehir şehir dolaştırılmıştır³³⁸.

Kılıç Arslan'ın devrinde isyan eden Türkmenler'den *Karaman*, *Zeynü'l-Hac* ve *Bunsuz* yakalandıktan sonra *Konya* sokaklarında dolaştırıldılar, halkın hakaretine ve hücumlarına mâruz bırakıldılar. Birkaç gün sonra âsiler *Konya* kalesinin *büyük kapısı (dervâze)* na asıldılar. Cesedleri *Konya sarayı'nın* burçlarından atılan oklara hedef oldu³³⁹.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin adalet mekanizması devletin yıkılışına tekaddüm eden yıllarda –özellikle 1277'den sonra– dejenere olmuştur. Aksarâyî, Alâü'd-dîn Keykûbad III. in ikâ ettiği zulümleri ve yaptığı gaspları uzun uzadıya yazmış, bunları devletin tezelzül sebebi addetmiştir.

335 Aksarâyî, S. 82.

336 Aksarâyî, S. 268.

337 *Anonim Selçuknâme*'de Cimri'nin derisinin yüzüldüğü yazılıdır (Metin, S. 62, terc. S. 41). Aynı kaynakta, o devirde suçlunun derisini yüzdükten sonra doldurup teşhir etmek usulünün revâda olduğuna dair örnekler vardır. İzzü'd-dâin Keykâvus zamanında *Sinop*'un fethi sırasında esir edilen otuz hıristiyan kumandanına aynı muamele yapılmıştır (Metin, S.44; terc. S. 28). Gene bk. (Metin S. 47; terc. S. 31).

338 Aksarâyî, S. 132. Cimri bk. da bk. Ş. *Tekindağ*. Şemsü'd-din Mehmed bey devrinde *Karamalılar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XIV (1964). s. 81 - 98.

339 Aksarâyî, S. 72.